

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למשפטים

שינויים בהסדרי הממון בגירושין

**שאלת המחקר: האם עילת הגירושין מהווה סיבה
לחלוקת הזכויות של בני הזוג באופן אחר?**

בעקבות בג"ץ 4602/13

שם המנחה: פרופ' עמיחי רדזינר

מגיש: יוסף גבזון

ת.ז: ~~0537777088~~

תאריך הגשה: 29.1.19

בנובמבר 2018 עורר פסק דין שנפסק על ידי בג"ץ מהומה תקשורתית. בפסק הדין, שלעיתים ייקרא "בג"ץ האישה הנואפת" או "בג"ץ הבוגדת", דחו השופטים ברוב של שניים מול אחד את עתירתה של אשה נגד בית הדין הרבני הגדול בירושלים, בעקבות פסק דין שפסק בעניינה. מה שהביאה לסערה בתקשורת הייתה התייחסות משפטית מצד שניים מן הדיונים בבית הדין הגדול לבגידה של האישה בבעלה. בעתירת האישה נטען כי בית הדין הרבני מעל בתפקידו, ופסק בסכסוך רכוש במסגרת גירושין על פי המשפט העברי ולא על פי חוק המדינה והפסיקה, כפי שהוא מונחה לעשות. עקב דחיית העתירה, התקוממה התקשורת על בית המשפט העליון.¹

במרכז הדיונים עמד בית מגורים שבו חיו בני הזוג במשך כמעט כל זמן נישואיהם, משך זמן של כ-25 שנים. בית המגורים המדובר נבנה על מגרש שאותו קיבל הבעל בירושה טרם נישואי השניים, והוא נבנה בעסקת "קומבינציה" עם קבלן הבנייה, שקיבל תמורת בניית הבית שלושה רבעים מן המגרש, כך שלמעשה, הן המגרש והן הבית מקורם באותה ירושה שקיבל הבעל. בנוסף, הבית היה רשום תחת הבעל בלבד במשך כל תקופת הנישואין. במרוצת הזמן שיפץ הזוג את הבית במאמצים משותפים (אך מכספו של הבעל), וחי בו חיי נישואין תקינים.

בפברואר 2013 הגיש הבעל תביעת גירושין לביה"ד הרבני האזורי בחיפה, וכרך עימה תביעה לחלוקת רכוש. בית הדין פסק כי בית המגורים המדובר נחשב לנכס משותף, עקב מגורים משותפים במשך שנים, השקעה משותפת בשיפוץ הבית ודברים שאמר הבעל במשפט אחר, ועם התרת הנישואין יש לחלק את שוויו באופן שווה בין שני בני הזוג. משמעות הדברים היא שעל הבעל היה לשלם מחצית משווי הבית לאישה. הבעל, בעקבות זאת, הגיש ערעור לביה"ד הגדול בירושלים על מנת שישנה את פסק דינו של ביה"ד בחיפה. לטענת הבעל, הוא מעולם לא תכנן לשתף את בית המגורים עם אשתו לשעבר. בנוסף, טען הבעל כי אשתו בגדה בו עם גבר אחר במהלך החודשיים האחרונים לנישואיהם. ביה"ד הגדול קיבל את טענות הבעל, פרץ את טענות ביה"ד האזורי, ופסק כי בית המגורים כולו יישאר בחזקת הבעל. בין שאר השיקולים לפסיקה, הוסיף הדיין עמוס את השיקול הבא:

בנידון דידן האישה בגדה בבעלה... האם גם באשה שבגדה יש להניח כי הייתה כוונה לשיתוף?... בכל פירוק של תא משפחתי רבות הן הסיבות שאפשר שבגללן הגיעו למצב זה, אולם כאשר צד אחד הולך שלא בתום לב ועושה מעשים אשר לא ניתן לחזור מהם וגונו והורס את החלום על התא המשפחתי במעשה שוודאי יגרום לפירוק של הבית - בזה יש אומדנא דמוכח ואנן סהדי כי לא הייתה לו כל כוונה לשתף בנכסים שעל שמו בלבד את הפוגע ההורס ומקעקע את כל חיי המשפחה. ואף אם מתוך מעשיו היה ניכר כי כוונתו לשיתוף - הרי כל זה נעשה בטעות ואומדנא דמוכח שהוטעה והולך שולל ולכן כוונה זו בטלה מעיקרה.²

הדיין עמוס (ובעקבותיו הדיין נהרי) הכניס לשיקולי שיתוף הנכסים את טענת הבעל בדבר הבגידה, על אף שזו אירעה רק בחודשיים האחרונים לנישואי השניים. הוא איננו חולק על כך שיתכן שאופי מעשי הבעל העיד על שיתוף, אך הוא טוען שמתוך שהאשה בגדה, הרי שכוונת הבעל בטלות למפרע. אילו ידע שאשתו

¹ מיגל דויטש, "פס"ד "האישה הבוגדת": בית הדין הרבני שגה משפטית; בג"ץ היה צריך לבטל את ההחלטה", באתר גלובס (26.11.2018), <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001262037>.
² פד"ר תיק 1073676/1 (תשע"ז).

תבגוד, טוען הדיין עמוס, לא היה משתף אותה בנכסים. הבעל הולך שולל ויש לבטל את שיתוף הנכסים מעיקרו.

בעקבות דברי הדיינים עתרה האישה לבג"ץ, בטענה שמתן משקל לבגידה בחלוקת הרכוש המשותף הוא מנוגד לחוק. האשה טענה כי בית הדין הגדול יישם את הדין הדתי על סוגיית השיתוף בבית המגורים, ובכך חרג מסמכותו.³ חבר השופטים דחה את עתירת האישה. דעת המיעוט, דעתו של השופט י' עמית, הייתה כי יש לבטל את פסק דינו של ביה"ד הגדול, וזאת מפני שמצא את דברי האישה נכונים. לטענתו, בית הדין העניק חשיבות משמעותית לטענת הבגידה.⁴ דעת הרוב, דעתם של השופט מניץ ושטיין, הייתה כי אין להתערב בפסק ביה"ד הרבני, משום שאין זה מתפקידו של בג"ץ להתערב כגוף פסיקתי בהחלטותיו של בית הדין הרבני, אלא רק בהתקיימם של תנאים מסויימים, בהם חריגה מסמכות, שלא התקיימו במקרה הנ"ל. אמנם הודה גם השופט שטיין באי נוחות מסויימת שחש כלפי פסק הדין:

הנני מסכים עם השופט עמית כי דיננו אינו מתיר שלילת רכוש מבן זוג אשר נמצא "בוגד" בבן זוגו. זהו עיקרון שאין עליו עוררין. מטעם זה, לא הייתי מתיר הגשת ראיות על מעשי "בגידה", "ניאוף", וכיוצא באלה, בגדרו של דיון במחלוקת ממונית... רכוש וזכויות ממון שיש לכל אחד מבני הזוג - הבעל והאישה, במקרה שלפנינו - הם שלו בין אם הוא היה ונשאר נאמן לבן זוגו ובין אם הוא עשה מעשה "בגידה". את רכושו שלו אין לקחת ממנו בשום מקרה, ורכושו כולל גם שותפות מוגמרת ובלתי-מותנית בנכס שקודם לכן השתייך במלואו לבן זוגו...⁵

למעשה, הודו כל השופטים בפסק הדין שאין להעזר בראיות על בגידה בסוגיית חלוקת הרכוש. רכוש משותף אינו מותנה בהתנהגות בני הזוג, ואין מטרת הסכם החלוקה להשיג צדק בין בני זוג ניצים. בעלות היא בעלות, ואין מקום לטענות התנהגותיות כדי להפקיעה.

אלא, שאנו יודעים שלא תמיד אלו הם פני הדברים, ואף השופט עמית הודה שעלולה להיות לטענה בדבר בגידה מקום, במקרים מסויימים. מחד, ברור שלא כל התנהגות פסולה מצד בן זוג תעלה לו בנכסיו בעת גירושין. מאידך, קשה יהיה לומר זאת במקרים קיצוניים, דוגמת בן זוג מכה ומתעלל. האם גם במקרים כאלה לא יכנסו שיקולים חיצוניים להסדר הרכוש? האם יצאו בני זוג שווים מן הנישואין בכל מחיר?

בעבודה זו אבחן סוגייה מורכבת, והיא מעמדם של שיקולי אשמה בחלוקת רכוש בין גרושים. שורש הסוגייה בשאלה אם הסדר הממון צריך לשקף את הנישואין שקדמו לו. אנסה לברר מתי מתייחסים להתנהגות בני הזוג בקביעת חלוקת הנכסים, ומתי לא. באילו מקרים יש ליתן השפעה לעילת הגירושין, ובאילו מקרים מכריעים כי גם נישואין שנגמרו בעקבות אשמה של צד אחד הם נישואין רגילים בהם הרכוש שווה.

שאלת המחקר שאשאל היא: האם עילת הגירושין מהווה סיבה לחלוקת הזכויות של בני הזוג באופן אחר?

³ בג"ץ 4602/13, פלוגית נגד בית הדין הרבני האזורי בחיפה (2018).

⁴ כך בדבריו שם: "די בפסק דינו של הדיין נהרי, המבוסס כולו על מתן משקל לבגידת האשה, כדי להשמיט את הבסיס של פסק הדין וכדי להצדיק התערבותו של בית משפט זה בפסק דינו של בית הדין הרבני הגדול... התערבותי בפסק דינו של בית הדין הרבני הגבוה אינה נובעת מטעות גרידא ביישום הדין, אלא מהחלת הדין הדתי על ענייני הרכוש, תוך מתן משקל לבגידתה של האשה" (שם, 15).

⁵ שם, 38.

2. תוכן עניינים

1.	מבוא.....	2
2.	תוכן העניינים.....	4
3.	הדין העברי.....	5
3.1	מבוא- כתובה.....	5
3.2	עוברת על דת משה ויהודית.....	7
3.3	שניה, אילונית, בעלות מומים וחייבי לאווין.....	10
3.4	בוגדת ומעשי כיעור.....	13
3.5	מורדת.....	15
3.6	מורד.....	17
3.7	פיצויים.....	18
3.8	הדין העברי - סיכום.....	19
4.	החוק הישראלי.....	20
4.1	מבוא - חזקת שיתוף ואיזון משאבים.....	20
4.2	בגידה ואשמה בפירוק הנישואין.....	23
4.3	אי שוויון בתרומה לחיי הנישואין.....	24
4.4	הוצאות אישיות פסולות.....	25
4.5	אלימות.....	26
4.6	החוק הישראלי - סיכום.....	28
5.	סיכום ומסקנות.....	29
6.	ביבליוגרפיה.....	30

3.1 מבוא - כתובה

החוק הנוהג במדינת ישראל כיום מעניק את הסמכות הבלעדית לעיסוק בנישואין ובגירושין של יהודים לבתי הדין הרבניים.⁶ בנוסף, ניתנה לבתי הדין הרבניים הסמכות לפסוק בנושאים הנלווים אליהם, כגון תשלומי מזונות וחלוקת רכוש, אם כך אחד מבני הזוג תביעה הקשורה לאחד מנושאים אלו יחד עם תביעת הגירושין.⁷ מלבד בתי הדין, ישנה ערכאה נוספת הרשאית לדון בתחומים הנלווים לנישואין וגירושין, והיא בית המשפט לענייני משפחה. תביעה יכולה להיות מוגשת לכל אחת מערכאות אלו, ועקב כך נוצר מצב בו קיים "מרוץ סמכויות" ביניהן; משום שבאופן עקרוני הערכאה הראשונה אליה תוגש תביעה היא זו שתדון בה, לעיתים קרובות יתחרו ביניהם בני הזוג בהגשת תביעת גירושין, כאשר כל אחד יפנה לערכאה שבעיניו תניב לו את הרווח הגדול יותר.

ככלל, המשפט הנוהג בבתי הדין הרבניים הוא המשפט העברי. במשפט העברי לא קיים עקרון של חלוקת נכסים משותפים. יתירה מזו, מלבד נכסים שהביאה עימה האישה לנישואין, אין באפשרותה להחזיק בנכסים, וכל הנכסים "המשותפים" הם ברשות הבעל. בעת גירושין, חוזרים נכסיה המוקדמים של האישה לרשותה, ובנוסף לכך הבעל מחוייב לתת לה סכום כסף לו התחייב. התחייבות זו מעוגנת בשטר הכתובה, עליו חותמים בני הזוג בעת הנישואין. בחוק הישראלי לעומת זאת, לכתובה אין תוקף והיא איננה מעוגנת בו. בגירושין הנידונים בבית המשפט לענייני משפחה מחולקים נכסי הזוג על פי חוק יחסי ממון בין בני זוג, המכתיב חלוקה שוויונית של כל הנכסים המשותפים.

כיוון שישנם הבדלים כה גדולים בין שתי שיטות המשפט, הגבילו הפסיקה והחוק את בתי הדין הרבניים וקשרו את ידיהם בתחום זה. בחלוקת רכוש משותף בין גרושים חויבו בתי הדין הרבניים לשפוט על פי החוק.⁸ עם זאת, לא נשללה מהם הזכות לעסוק בכתובה ומרכיביה על פי המשפט העברי, והם רשאים לשפוט כראות עיניהם. מדברים אלו עולה, שבית המשפט לענייני משפחה ידון אך ורק על פי החוק ליחסי ממון בין בני זוג, ואילו בתי הדין הרבניים מחוייבים גם אליו, אך גם למשפט העברי ולחוב הכתובה.⁹ נמצאנו למדים שישנה משמעות הן לפסיקת בתי הדין הרבניים על פי המשפט העברי, והן לפסיקת בית המשפט לענייני משפחה על פי החוק הישראלי, לעניין חלוקת רכוש בגירושין.¹⁰

נפתח את דיוננו בפסיקת המשפט העברי בנושא. כאמור, המשפט העברי איננו מכיר בשיתוף נכסים בין בני זוג נשואים או באיזון משאבים בעת גירושין.¹¹ כל הרכוש שנצבר בזמן הנישואין שייך לבעל, ובכלל זאת

⁶ בלשון המחוקק: "ענייני נישואין וגירושין של יהודים בישראל אזרחי המדינה או תושביה יהיו בשיפוטם היחודי של בתי דין רבניים" (סעיף 1 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953).

⁷ שם, סעיף 3.
⁸ סעיף 13 (ב) לחוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973, וכמתבטא בדברי השופט ברק בהלכת בבלי: "הלכות שיתוף הנכסים הן דין בישראל. הן חלק ממשפט המדינה. על-כן הן חלות בכל ערכאת שיפוט בישראל וגם בבית-דין רבני. דין זה חל בבית הדין הרבני לא משום שחוק כנסת קובע זאת במפורש, אלא משום שהלכה פסוקה של בית המשפט העליון היא דין בישראל" (בג"ץ 1000/92 חוה בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול (1994)).

⁹ כתוצאה מכך, ייתכנו מקרים בהם יחוייב הגבר בבית הדין הרבני לשלם את מלוא הסכום המופיע בכתובה, וזאת לאחר שכבר חולקו הנכסים באופן שווה בבית המשפט לענייני משפחה. לעיתים, במקרים כאלה יחליט בית הדין הרבני לראות את תשלום הכתובה ככלול בתוך חלוקת הנכסים ובכך לפתור את הגבר מתשלום נוסף. כך למשל נהג בית הדין האזורי בחיפה בפד"ר תיק 1655-64-1 (2009). כלי נוסף העומד לרשות בתי הדין הוא הפחתת סכום הכתובה בטענה שהיא "כתובה מוגזמת", וראה פד"ר תיק 1687-24-1 (2007) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד קפג). שתי האפשרויות הללו שנויות במחלוקת.

¹⁰ להרחבה על היחסים שבין הכתובה לבין החיובים הנובעים מחוק יחסי ממון בין בני זוג ראה פד"ר יאיר שיבר, "כתובה וחוק יחסי ממון - שני קווים מקבילים שלא יפגשו?".

¹¹ אם כי יש שניסו למצוא להם צידוק הלכתי. ראה דברי הדיין הרב צ' לוז- אילוז בפד"ר תיק 842067/5, עמודים 10-16, שטען כי יש לראות בנכסים משותפים מתנה שנתן הבעל לאשתו.

רווחים שעשתה האישה ומציאות שמצאה בזמן הנישואין.¹² על אף זאת, ישנם נכסים שהינם ברשות האישה, כגון אלו שהביאה עימה לנישואין- הנדוניה, וירושה שירשה או מתנה שקיבלה בנישואין עצמם. הבעל רשאי להשתמש בנכסים אלה ולהרוויח מהם כל זמן הנישואין. תחת החיובים הממוניים של האישה, מתחייב הבעל לדאוג לה לכל צרכיה הקיומיים, בהם מזון, ביגוד, רפואה ועוד.¹³

נכסי האישה מתחלקים לשני מעמדות- נכסי צאן ברזל ונכסי מלוג. נכסי צאן ברזל הם נכסים השייכים לאישה, שבעת גירושין (ובמות הבעל) על הבעל להשיב את שוויים המקורי, בין התייקרו בין הוזילו. נכסי מלוג הם נכסים שגופם שייך לאישה, והם מושבים בגירושין (ובמות הבעל) כמו שהם, בין התייקרו בין הוזילו, ואף אם אבדו אין חייב הבעל לשלם עליהם.¹⁴ ההחלטה אם נכסים הם צאן ברזל או מלוג תלויה במשא ומתן שבין בני הזוג בטרם הנישואין (נכסים שהאישה מקבלת במהלך הנישואין נחשבים למלוג).¹⁵ פירוט הנכסים ומעמדם מתועד בכתובה הנחתמת על ידי הבעל בטרם הנישואין (אם כי היום אין נוהגים לעשות זאת).

מלבד אלה, הבעל מתחייב בכתובה בסכום נוסף אותו ישלם לאישה במקרה של גירושין או במקרה בו הוא נפטר לפניו. סכום זה מורכב משני גורמים- עיקר הכתובה ותוספת הכתובה. עיקר הכתובה הוא הסכום המינימלי אותו תיקנו חכמים, והוא מאתיים זוזים למי שנישאת כשהיא בתולה, ומנה (מאה זוז) למי שאינה.¹⁶ תוספת הכתובה היא סכום נוסף אותו מוסיף הבעל כראות עיניו, ונתקנו בו מנהגים שונים בקהילות היהודיות במשך הדורות.

מעמד הכתובה נתון במחלוקת בין התנאים ר' יהודה ור' מאיר. לשיטת ר' יהודה היא מדרבנן, כלומר תקנת חכמים. לשיטת ר' מאיר היא מדאורייתא, מן התורה שבכתב.¹⁷ על אף מחלוקתם, גם ר' מאיר מודה במטרת כתיבת הכתובה:

רבי מאיר היא, דאמר: אסור לו לאדם שישא את אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה.
וטעמא מאי? כדי שלא תהא קלה בעיני להוציאה.¹⁸

מטרת הכתובה היא למנוע גירושין קלים לבעל, על ידי השתת תשלום כספי לאישה אם וכאשר ירצה להתגרש. כמסקנה מדברים אלו, ניתן לומר כי תפיסת המשפט העברי היא כי כתובה איננה זכות בסיסית ויסודית של האישה, והיא איננה רכושה בזמן הנישואין, אלא התחייבות בלבד.

הכתובה היא חסד ולא זכות בתפיסת הדין העברי, וממילא ניתן לשער כי יתכנו מקרים בהם לא תזכה האישה לכתובה במקרים בהם ממילא לא קל לבעל להוציאה, או במקרים בהם רוצים לדאוג לכך שיקל לו.¹⁹ עוד נאמר, שמשום שהבעל מתחייב מראש לתשלום בעת גירושין, אפילו אם הוא יפשע ויחוייב לגרש את אשתו מסיבות כאלה ואחרות, במרבית המקרים יהא עליו לשלם את הסכום הנקוב בכתובה בלבד,

¹² משנה, מסכת כתובות, פרק ו משנה א, ובשולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן סט סעיף ג.

¹³ שם, סעיף ב.

¹⁴ שם, סימן פה סעיף ב.

¹⁵ שם, סעיף ז.

¹⁶ משנה, מסכת כתובות, פרק א משנה א. שו"י מטבע הזוז נתון במחלוקת הפוסקים, וישנה מחלוקת נוספת בשאלה האם סכום זה רלוונטי בימינו.

¹⁷ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף נו עמודים א-ב.

¹⁸ תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, דף פט עמוד א, ובאופן דומה במקומות רבים בתלמוד הבבלי. ראה למשל מסכת יבמות, דף פט עמוד א, ומסכת כתובות, דף לט עמוד ב.

¹⁹ כך התבטא הרמב"ם: "שהכתובה תקנת חכמים היא כדי שלא תהא קלה בעיני להוציאה ולא הקפידו אלא על בנות ישראל הצנועות אבל אלו הפרוצות אין להן תקנה זו אלא תהא קלה בעיני להוציאה" (רמב"ם הלכות אישות פרק כד הלכה טז).

ובדרך כלל אין ביסוס הלכתי לחיבו בעוד תשלום.²⁰ באופן דומה, לרוב האישה לא תחוייב לשלם מכספה (מן הנדוניה), אלא רק לוותר על כתובתה במקרי פשיעה.

בהקשר עבודה זו, משום שלמעשה אין חלוקת רכוש משותף בעת גירושין, אנו נתור אחר מקרים בהם העילה לגירושין תשפיע על הסכם הממון שכן קיים במשפט העברי בין בני הזוג- הכתובה. הרכוש המגיע לאישה בגירושין מורכב, כאמור, מארבעה מרכיבים: עיקר הכתובה, תוספת הכתובה, נכסי צאן ברזל ונכסי מילוג. נעמוד על מקרים שונים בהם האישה מאבדת חלק מן המרכיבים, ומקרים בהם הגבר יתחייב לשלם יותר מכפי שהתחייב לשלם בכתובה, עקב התנהגותם ו/או מעשיהם בטרם הגירושין. יש להדגיש כי אין אנו באים לדון בכפיית גיטין או בתשלומי מזונות, אלא רק בדינים בהם הכתובה איננה מבוצעת כפי שרשום בה.²¹

3.2 עוברת על דת משה ויהודית

המשנה מונה נשים שיוצאות בלא כתובה, כלומר שהבעל רשאי לגרשן בלי לשלם להן את הסכום לו התחייב בכתובה:

ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית ואיזו היא דת משה מאכילתו שאינו מעושר ומשמשתו נדה ולא קוצה לה חלה ונודרת ואינה מקיימת ואיזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע וטוה בשוק ומדברת עם כל אדם אבא שאול אומר אף המקללת יולדיו בפניו רבי טרפון אומר אף הקולנית ואיזו היא קולנית לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכניה שומעין קולה.²²

במשנה מופיעים שני סוגי נשים; עוברות על דת משה ועוברות על דת יהודית. הנשים הללו הן נשים שרשאי הבעל לגרשן, ולא זו אף זו, להוציאן בלא כתובה. עוד בטרם נרד לפרטי ההלכה, הרי לנו הוכחה לדברינו על כך שתפיסת המשפט העברי היא שמעמד הכתובה איננו מעמד של זכות בסיסית ויסודית, והיא עלולה להיות מופקעת ממנה באם לא תעמוד בתנאים מסויימים. הכתובה איננה למעשה רכוש האישה על פי דין, והיא עלולה לאבדה באם לא תנהג על פי כללים.

במשנה מופיעות ארבע דוגמאות לעוברת על דת משה, וחמש דוגמאות לעוברת על דת יהודית, מתוכן שתיים נתונות במחלוקת. אישה המאכילה את בעלה אוכל שאינו מעושר²³, אישה השוכבת איתו בזמן שהיא נידה, אישה שאיננה מפרישה חלה²⁴ והנודרת ואינה מקיימת נחשבות לעוברות על דת משה. בניגוד לאיסורים אלו, שהם איסורים מוגדרים מן התורה, העוברת על דת יהודית עוברת על מנהגי צניעות שהתפתחו במרוצת הדורות, על אף שאינם איסורים מפורשים.²⁵

מבלי לדון בכל מקרה לגופו, אפשר לנסות ולמצוא מכנה משותף בין נשים אלו, ולתת את הדעת מדוע הוחלט לשלול מהן כתובה. האיסורים הקשורים באוכל המנויים בעוברת על דת משה הם איסורים שחלים גם על הגבר, אך הם אינם בתחום אחריותו. הוא מוכרח לסמוך על אשתו, משום שבתפיסת מסכת כתובות,

²⁰ מלבד במקרים בהם הבעל יוגדר כמורד, ראה בהרחבה בהמשך עבודה זו.

²¹ כך נפסק, למשל, שבעל שנולדו בו מומים מחוייב לתת גט לאשתו אם תרצה בכך, אלא שאין זה רלוונטי לדיונונו משום שעליו לשלם את הכתובה כפי שהיא, כבכל גירושין.

²² משנה, מסכת כתובות, פרק ז משנה ו.

²³ תבואה, פירות וירקות, שלא הופרשו מהן תרומות ומעשרות נקראים 'טבלי' ואסורים באכילה. זהו איסור חמור שהעונש על העובר עליו הוא "מיתה בידי שמיים" (תוספתא, מסכת כריתות, פרק א הלכה ב).

²⁴ בצק שלא הופרש ממנו חלק ל'חלה' אסור באכילה. גם זה איסור זה נחשב לחמור, ומנוי כאחד מן האיסורים שעליהם נשים מתות בשעת הלידה (משנה, מסכת שבת, פרק ב משנה ו).

²⁵ רש"י, תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף עב עמוד א, ד"ה 'דת יהודית'.

האישה היא האמונה על משק הבית.²⁶ גם על שמירת נידה אחראית האישה, שהרי עליה מוטל להיטהר. בגמרא מבואר שבכל המקרים הללו הבעל לא היה מודע למעשי האישה, והתברר לו למפרע שהיא גרמה לו לעבור איסורים בכוונה תחילה. לגבי הנודרת ואינה מקיימת, הוסבר בגמרא שסיבת צאתה בלא כתובה היא משום שזהו עוון שבגללו מתים ילדיו של אדם.²⁷ התלמוד איננו מבאר מדוע העוברת על דת יהודית, שאינה מתנהגת בצניעות, מאבדת כתובתה.

בפרטי הדין, נחלקו הראשונים אם די בכוונת האישה להאכיל את בעלה באיסור, או שעל מנת שתוגדר כעוברת על דת משה צריכה להאכילו איסור בפועל.²⁸ להלכה נפסק שעוברת על דת היא אישה שעשתה מעשה והאכילה את הבעל איסור, ונכון הדבר גם לגבי שאר האיסורים המנויים במשנה.²⁹ מכאן אנו למדים שבתפיסת ההלכה, איבוד הכתובה איננו נובע מכוונת האישה המעידות על אופיה, כי אם מאופי מעשיה שעשתה בפועל, להם עלולות להיות השלכות הרסניות לחיי הנישואין, ובעשותה אותם היא בעצמה גורמת לגירושין.³⁰ הסבר זה מספק גם תשובה לשאלת איבוד הכתובה של העוברת על דת יהודית. בתפיסת התלמוד, אישה שאינה מתנהגת בצניעות היא אישה שקשה לחיות עימה, והיא מביאה לקץ הנישואין. זהו גם ההסבר המקובל בבתי הדין הרבניים. כך למשל בדברי הדיינים פרומר, גולדברג וביבי:

עוברת על דת, הסיבה שמפסידה את כתובתה נובעת מזה שע"י שעוברת על דת, יוצרת האשה הפרעה וחוסר יכולת לחיות עמה חיי נישואין, היות ואין אפשרות לקיים חיי נישואים עם אשה שמכשילה את בעלה או מתנהגת בפריצות...³¹

הרשב"א הוסיף עוד תנאי לאיבוד כתובת עוברת על דת, והוא שהמעשה שעשתה בוצע בדעת שקולה.³² מעשה חד פעמי שנעשה מתוך סערת רגשות לא יגרום לכך שאישה תאבד כתובתה, וזאת משום שמחשבתה אינה צלולה והיא לא חושבת בבהירות בזמן כזה. מדברי הרשב"א מובן כי המעשה הקובע שאישה תיחשב לעוברת על דת הינו מעשה שנעשה במזיד ובכוונת מכון, והינו בעל אופי פוגעני. לא די במעשה מקרי הנעשה מחמת ריב, הדרישה היא למעשה משמעותי בעל השלכות קשות לחיי הנישואין.

התלמוד מחדש דין נוסף בהגדרת עוברת על דת.³³ התלמוד דן בצורך בהתראה לעוברת על דת, לפני הפסד כתובתה. את צדדי הספק מבאר התלמוד. מחד, יתכן שמשום שהיא עוברת על דת היא איננה צריכה התראה, ובמילים אחרות, יתכן שהמניע לאיבוד הכתובה הוא עצם היות האישה עוברת על דת, ולא הידיעה שאם תעשה מעשה תפסיד כתובתה. מאידך, יכול להיות שאם יתרו בה, היא תחזור בה ממעשיה ולא תפסיד כתובתה. התלמוד מכריע שיש צורך בהתראה, ובכך קובע שהאשה איננה עוברת על דת עד אשר מוצו הנסיונות לשכנעה אחרת. הכרעה דומה מובאת בתוספתא, אותה כנראה לא הכיר התלמוד,³⁴

²⁶ "אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה ומכבסת מבשלת ומניקה את בנה מצעת לו המטה ועושה בצמר" (משנה, מסכת כתובות, פרק ה משנה ה).

²⁷ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף עב עמוד א.

²⁸ כך בדברי הרשב"א: "דאפילו נתכוונה להאכילו ולא האכילתו בהכי לא תצא בלא כתובה אלא אם האכילתו" (חידושי הרשב"א, מסכת כתובות, דף עב עמוד א). על אף זאת, הן הריטב"א (שם, ד"ה 'היכי דמי' בשם "אחרים" ובשיטה מקובצת, שם בשם "רבינו" והן הר"ן (שם, ד"ה 'היכי דמי') מעידים על כך שהרשב"א חשב אחרת ופסק שדי בנסיון להאכיל איסור, ויתכן שגירסת הרשב"א שבידינו משובשת. ראה גם דעת התוספות (שם, ד"ה 'אי דידע נפרושי'), שנראה מדבריו שצריך שתאכילו איסור בפועל רק כי אם לא אכל, תוכל האישה לומר שלא באמת התכוונה להאכילו. יתכן אפוא ששיטת התוספות שתאורטית, כוונה מספקת, אלא שהיא לא ברת הוכחה.

²⁹ רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה יא; שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן קטו סעיף א.

³⁰ ראה משנה למלך, הלכות סוטה, פרק ב הלכה א.

³¹ פד"ר תיק 1-21-5904 (תש"ס) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד קפא).

³² שו"ת הרשב"א, חלק א סימן תקעא.

³³ תלמוד בבלי, מסכת סוטה, דף כה עמוד א.

³⁴ "כל אילו נשים שעברו על הדת צריכות התראה ויוצאות שלא בכתובה לא התרה בהן יוציא ויתן כתובה" (תוספתא, מסכת כתובות (ליברמן), פרק ז הלכה ז).

וכך נפסק גם להלכה. ישנה מחלוקת בפסיקה בתוכן ההתראה. יש שאמרו שיש צורך בהתראה ספציפית לאישה שאם תעבור על דת תפסיד כתובתה כמו בשאר עונשים,³⁵ ויש שאמרו שאין צורך לספר לה על ההשלכות ודי להזהירה שלא לעשות מעשה.³⁶

הפוסקים הערימו קשיים על הבעל בנסיונו לגרום לאשתו לאבד כתובתה, וכך למעשה נראית ההלכה הפסוקה, בסופו של דבר:

העוברת על דת צריכה התראה ועדים ואחר כך תפסיד כתובתה, עברה בינו לבניה וידע שהיא עוברת על דת והתרה בה בלא עדים וחזרה ועברה הוא טוען ואומר עברה אחר התראה והיא אומרת לא עברתי כלל או לא התרה בי, אם רצה להוציא הרי זה נותן כתובה אחר שתשבע שלא עברה, שאם תודה שעברה אחר התראה זו אין לה כלום.³⁷

הפוסקים השונים הבינו כי ההתראה המדוברת היא אותה ההתראה הנוהגת במשפט העברי בעונשין, וגזרו מכאן צורך בשני עדים שיעידו כי היא התרחשה, ושני עדים נוספים שיעידו שהבעל אכן אכל איסור עקב דברי האשה, במידה והיא מכחישה. אם אין בנמצא עדים, קבעו הפוסקים, על האשה להישבע לפני שהיא נוטלת כתובתה, ואם היא איננה מוכנה להישבע או שהיא מודה במעשיה, איבדה כתובתה.³⁸

סייג נוסף לאיבוד הכתובה בעוברת על דת נוגע דווקא לבעל. הרמ"א פסק בנוגע לנודרת ואינה מקיימת, שהיא אינה מאבדת את כתובתה אם הביאה עדים לכך שגם הבעל נודר ואינו מקיים.³⁹ פסיקה זו מזיקה סימטריה בין רמת שמירת ההלכה של הבעל לזו אותה הוא דורש מאשתו. אם הבעל עצמו איננו מקפיד לשמור נדריו, אין הוא יכול לדרוש שלא לשלם את כתובת אשתו בטענה שהיא לא עושה זאת. האחרונים הכלילו בתנאי זה גם את שאר האיסורים.⁴⁰ הווי אומר, בעל לא יכול לטעון שאשתו עוברת על דת ולדרוש להפסיד את כתובתה משום שהיא עוברת איסורים, אם הוא לא מקפיד על אותם איסורים ממילא.

אם במשנה נראה היה כי הכרזה על אישה כעוברת על דת איננה דבר כה מורכב או מסובך, הרי שהלכה למעשה הפוסקים החמירו מאוד על כך, ובשיטות הקיצוניות שבהם אישה לא תאבד כתובתה עד שהבעל יביא שני עדים כשרים לכך שהתרה באשתו שלא לעשות אחד מן המעשים האסורים שהוא עצמו מקפיד עליהם, ועוד שני עדים כשרים לכך שעשתה זאת, ולא מחמת סערת רגשות כזו או אחרת. למעשה, זו דרישה לא ריאלית, במיוחד בהתחשב בכך שרבים מן המעשים שהופכים אישה לעוברת על דת בדרך כלל מתרחשים באופן פרטי, ובהתחשב גם בכך שרבים הם האנשים הפסולים לעדות במשפט העברי. עקב כך, פסקי דין של בתי דין רבניים בהם אישה מאבדת כתובתה משום שהיא עוברת על דת הם נדירים ביותר.

מן הדין, העוברת על דת מפסידה את עיקר כתובתה ואת תוספת הכתובה.⁴¹ בנוסף, אם ערכם של נכסי צאן הברזל עימם הגיעה לנישואין ירד אין הבעל מחוייב להשלים ולשלם את ההפרש, והיא נוטלת רק את מה

³⁵ שו"ת הרא"ש, כלל לב סימן יז.

³⁶ בית שמואל, סימן קטו ס"ק יז, בשם השלטי גיבורים. ראה פד"ר תיק 174 (תשט"ו) (מופיע בפד"ר, כרך א עמוד 333), בו פסקו הדיינים שאישה ששפכה חומר מסוכן על בעלה היא עוברת על דת אף שלא קיבלה התראה, שכן זהו מעשה שברור לכל שהוא אסור. בדומה פסקו כך גם על משמשת בעלה בנידתה, שאינה צריכה התראה.

³⁷ רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה יד; ראה גם שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן קטו סעיף ד.
³⁸ מחלוקת נוספת בפוסקים נוגעת לחיוב השבועה. יש שסוברים כי האישה מחוייבת שבועה רק אם ידוע שעשתה אחד מן המעשים ההופכים אותה לעוברת על דת, ורק לא ברור אם עשתה כן לפני ההתראה או לאחריה(מגיד משנה, הלכות אישות, פרק כד הלכה יד), ומנגד יש הסוברים כי בכל אופן היא נשבעת, בכל מקום בו הבעל טוען כנגדה שהיא עוברת על דת(בית שמואל, סימן קטו ס"ק יח).

³⁹ רמ"א, שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן קטו סעיף ג.

⁴⁰ חלקת מחוקק, שם, ס"ק ז; שו"ת חלקת יעקב, חלק א סימן קמח. ראה גם פד"ר תיק 5366 (תשכ"ט) (מופיע בפד"ר, כרך ח עמוד 344).

⁴¹ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף קא עמוד א.

שקיים בעת הגירושין.⁴² באופן מעשי, האישה נוטלת את מה ששייך לה מן הדין, ואיננה מקבלת דבר נוסף מן הבעל, ונמצאנו למדים שגם התחייבות הבעל להשיב את שוויים המקורי של נכסי צאן הברזל היא בבחינת חסד ואיננה זכות המגיעה לאישה באופן בסיסי. יוצא מכאן, בהתחשב בהסבר המקובל בבתי הדין לאובדן הכתובה, שאישה שחיי הנישואין איתה הפכו בלתי אפשריים באשמתה, לא תזכה לסעד שנתנו חכמים בדמות הכתובה (זאת בתנאי האמור, שמעשיה הוכחו).

3.3 שניה, אילונית, בעלות מומים וחייבי לאווין

במשנה מוזכרות שלושה סוגי נשים אחרות שלהן אין כתובה:

הממאנת השניה והאילונית אין להם כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא בלאות ואם מתחלה נשאה לשם אילונית יש לה כתובה אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתניה לישראל בת ישראל לנתין ולממזר יש להן כתובה.⁴³

אנו נעסוק בשניה, באילונית ובנשים המופיעות בסוף המשנה.⁴⁴ ראשית, נבאר את המושגים. אחת הנשים המופיעות במשנה היא "שניה", שהיא שניה לעריות. מן התורה שבכתב נאסרו נישואין כאשר ישנה קרבה משפחתית מסויימת בין בני הזוג. חכמים בתורה שבעל פה הוסיפו איסורים מדרבנן במעגל משפחתי רחב יותר. הנשים שנאסרו נישואין עימם מדרבנן נקראות שניות לעריות. כך למשל נאסרו מדרבנן נישואין עם סבתות וכלות (שהיו נשואות לבנו של הנידון), והן נחשבות שניות לעריות. נישואין עם ראשונות לעריות, שהן נשים שנאסרו משום קרבה משפחתית בתורה שבכתב, אינם חלים מראש ואין צורך בגט לגירושין. נישואין עם שניות לעריות תופסים וחלים, ויש צורך בגירושין להפסקת הקשר.⁴⁵

סוג הנשים שלישי במשנה הוא "אילונית". אילונית היא אישה שאינה יכולה להביא ילדים עקב פגם מולד, וקבעו חכמים מספר סימנים לזהות אישה ככזו.⁴⁶ הפוסקים נחלקו כמה סימנים צריכים להופיע על מנת להגיע לזיהוי ודאי.⁴⁷ מעיקר הדין, כיוון שחלה על אדם מצוות פרייה ורבייה, אסור לו להתחתן עם אילונית. יתירה מזו, אדם הנושא אילונית מחוייב לגרשה בכדי שיוכל לשאת אישה אחרת ולהביא איתה ילדים.⁴⁸ המשנה מסייגת את איבוד הכתובה של האילונית, ופוסקת שאם מתחילה ידע הבעל שהוא נושא אילונית, יש לה כתובה. מכאן נוכל לומר שאין בעצם היות האישה אילונית עילה לאיבוד כתובה, אלא העובדה שהבעל לא ידע על כך בטרם הנישואין.

המשנה דנה בסוג נוסף של נשים, להן יש כתובה, והן נשים שחל איסור "לאו" לשאת אותן מלכתחילה, אך בניגוד לאיסורי עריות אין באיסורים אלו עונש "כרת". כך בנישואי אלמנה וכהן גדול, גרושה וכהן הדיוט וכן הלאה, כמופיע במשנה. מן העובדה שהמשנה קובעת שיש להן כתובה, אפשר להסיק שיש סיבה טובה

⁴² שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן קטו סעיף ה; רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה י.

⁴³ משנה, מסכת כתובות, פרק יא משנה ו.

⁴⁴ אל הממאנת לא נתייחס. "הממאנת" היא יתומה מאב שמשפחתה קידשה אותה לאיש בעודה קטנה (פחות מבת 12 שנים). כיוון שקידושין אלו הם מדרבנן בלבד, רשאת היא 'למאן' ובכך לצאת מן הנישואין בלא גט. המשנה פוסקת שלממאנת אין כתובה משום שאין מדובר בגירושין רגילים, וכשם שאין בהם גט אין בהם תשלום כתובה. זו השיטה בה נחזיק בעבודה זו, אך יש מן הראשונים (ראה למשל בדברי המאירי במסכת כתובות, דף קא עמוד א) שהסבירו שאובדן הכתובה בממאנת נובע מאותה סיבה הגורמת אותו באילונית.

⁴⁵ שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות אישות, סימן טו.

⁴⁶ תוספתא, מסכת יבמות, פרק י הלכה ז.

⁴⁷ הרמב"ם פסק שרק אישה שלה כל ארבעת הסימנים היא אילונית (רמב"ם, הלכות אישות, פרק ב הלכה ד), בעוד הרמ"א פסק שדי באחד (שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות חליצה וייבום, סימן קעב סעיף ד). להרחבה ראה פרופ' אברהם שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית בערך 'אילונית'.

⁴⁸ אלא אם כבר הביא ילדים לעולם, או שיש לו אישה אחרת. תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סא עמודים א-ב; רמב"ם, הלכות אישות, פרק טו הלכה ז, ופרק כד הלכה א.

לחשוב שאין להן. באמת, נראה שמעמדן בנישואין וקבלת כתובתן אינו כה יציב. בגמרא ישנה מחלוקת בין האמוראים רב הונא ורב יהודה, כשיטת רב הונא היא שתמיד יש לאלמנה הנישאת לכהן גדול (וכן לשאר הדוגמאות במשנה) כתובה, ושיטת רב יהודה היא שדינה דומה לדין האילנית. לשיטתו, אם ידע הבעל שאשתו אסורה לו בטרם הנישואין, עליו לשלם לה את כתובתה. אם לא ידע- אינו צריך.⁴⁹ להלכה נפסקה שיטת רב יהודה.⁵⁰

דין המשנה מחמיר על נשים שניות לעריות יותר מעל נשים שהן באיסור לאו, כאשר הראשונות לעולם אינן מקבלות כתובה והאחרונות מקבלות אם בעלן ידע על מעמדן ההלכתי. אין זה מובן מאליו. לכאורה, היה מקום להחמיר על נשים שהן באיסור לאו שאיסורן הוא מדאורייתא, יותר מעל שניות לעריות, שאיסורן מדרבנן. התלמוד מציע שני הסברים לביאור הדבר.⁵¹

הסבר אחד מחפש אחר יוזם הנישואין, האשם בחיים המשותפים הפסולים שנוצרו, ותולה בו את ההבדל. לדברי התלמוד, בנישואין עם שניות לעריות האשה היא האחראית העיקרית לנישואין, ובנישואין שהם באיסור לאו הגבר הוא האחראי. ההנחה המובלעת בדברי התלמוד היא שהאשה דואגת לשלום ילדיה יותר מן הגבר. בנישואין שהם באיסור לאו מעמד הילדים מורע (כך למשל ילדה של כהן וגרושה נקראת 'חללה' ואסור לה להנשא לכהן), ועל כן האשה תהיה פחות מעוניינת בנישואין כאלה. מנישואין עם שניות לעריות הילדים אינם מושפעים, וההנחה היא שאם מישהו יתנגד לנישואין כאלה, זה יהיה הבעל.⁵² על פי הסבר זה, חיוב הכתובה על אף הפסול בנישואין שאסורים בלאו מוטל כעונש על הבעל שדחף לנישואין, ובאופן מקביל, איבוד הכתובה בשניה לעריות מתפקד כעונש לאישה שגרמה לנישואין מלכתחילה.

ההסבר השני הופך את תפיסתנו על פיה. אם הנחנו שאיסור בעל מעמד חזק יותר יגרור גם חומרה גדולה יותר, התלמוד מסביר שדווקא את האיסורים הקלים יש לחזק על מנת שלא יתערער מעמדם. כך, כיוון שאיסור שניות לעריות הוא מדרבנן בלבד, יש לחזקו ולגרום לאיבוד כתובה. נמצאנו למדים, על פי הסבר זה, שאיבוד הכתובה בשניות לעריות איננו קשור לטענות בין הבעל לאישה או לעילת הגירושין, כי אם לתקנת חכמים שמטרתה לצמצם נישואין פסולים.⁵³

המעניין הוא, שלפי שני ההסברים אין די בכך שהנישואין אינם רצויים על פי ההלכה כדי שיגרמו לאובדן הכתובה. במילים אחרות, נישואין פסולים הם עדיין נישואין, עם כל ההתחייבויות הנובעות מהם. כשהבעל מכיר בחסרונות אשתו ומתחייב לה בכתובה למרות קיומם, הרי הוא יוצר לעצמו חיוב שאיננו קשור לתקנת חכמים בכתובה. כך כתב אב"ד גורטלר בפד"ר בו הבעל טען שאינו חייב לשלם את כתובת אשתו משום שהיא מתלבשת באופן לא צנוע, והאשה טענה מנגד, שאף לפני הנישואין נהגה להתלבש באותה צורה:

⁴⁹ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף קא עמוד ב.

⁵⁰ רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה ד; שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן קטז סעיף א.

⁵¹ תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף פה עמודים א-ב.

⁵² רש"י שם, ד"ה 'זה הוא מרגילה'.

⁵³ יש לתת את הדעת לכך שאיבוד כתובה איננו חומרה מוחלטת. עבור הבעל מדובר בקולא, למעשה. יוצא, שמעתה יודע הגבר שבנישואין עם שניה לעריות הוא לעולם לא מפסיד. ההחמרה היא אך ורק לגבי האשה, ואם כן נעשה ההסבר השני לא מובן. לכך ייתכנו כמה הסברים. ראשית, אפשר שאובדן כתובה משדר חוסר תקינות, והדבר נוגע גם לבעל שעלול להרתע מהנישואין. יתכן גם שהחמרה על האשה תשרת טוב יותר בעיני חכמים את מטרתם, שהיא צמצום מקרי הנישואין בשניות לעריות, אולי משום שהאשה תצא מנישואין כאלה חסרת כל, בניגוד לבעל, שאפילו אם ישלם כתובה יהיה בעל נכסים. הסבר נוסף ואפשרי הוא שהאשה היא האחראית המרכזית לנישואין כאלה, ועל ידי החומרה גורמים לה לשקול בשנית את צעדיה. הסבר כזה מזכיר את ההסבר הראשון שהזכרנו, אם כי השפה איננה שפת ענישה כי אם שפת מניעה.

אך כאשר תדייק בדבר תמצא שאין הדבר כן, דהרי שאני הכא שכשנשאה כבר הייתה מתנהגת באותה התנהגות ומתלבשת באותו לבוש ומשתתפת במסיבות מעין אלו ועל דעת כן כתב והתחייב לה כתובתה... דהיינו, שיש ב' דרכים ליצור חיוב כתובה: א. מכח תקנת חכמים שיחייבוהו בכתובה וזאת גם כשלא נכתבה כתובה ע"י הבעל... ב. כשהבעל כתב לה כתובה אף על פי שאינה זכאית לכתובה מכח תקנת חכמים, חייב מכח התחייבותו.⁵⁴

אמנם מובן לנו כעת מדוע מקבלות הנשים כתובה על אף שלכאורה הנישואין אינם רצויים על פי ההלכה. אלא שלא מבורר דיו מדוע כל הנשים המדוברות, גם האילונית וגם האסורה בלאו, מאבדות את כתובתן כשהבעל לא היה מודע לסטאטוס שלהן. בסופו של דבר, הוא התחייב בכתובתן במידה שווה. ניתן להציע, בדומה להסבר שהוצע בעוברת על דת, שהאישה עצמה גרמה לכך שחיי הנישואין יהיו בלתי אפשריים, משום שחשפה בעיה בנישואין לה הבעל לא היה מודע.⁵⁵ אולם, הסבר אחר עולה בדברי הפרשנים. כך התבטא ר' עובדיה מברטנורא, בנימוקו לכך שאילונית מאבדת כתובה:

אילונית, משום דמקח טעות הוא.⁵⁶

"מקח טעות" הוא מושג הלכתי המתאר מצב בו חפץ נמכר במחיר גבוה בהרבה, או נמוך בהרבה, ממחיר השוק שלו. במקרה כזה, הדין הוא שהעסקה מבוטלת והמקח חוזר. בהשלכה למקרה דנן, הבעל נפטר מתשלום לאשתו האילונית משום שלא ידע את ערכה "האמיתי" כשנשא אותה לאישה. משנודע לו, "העסקה" מבוטלת והוא לא מחוייב עוד לכתובה. באופן דומה, המשנה במקום אחר פוסקת שאישה שלה מומים משמעותיים ובעלה לא ידע על כך לפני הנישואין, יוצאת בלא כתובה.⁵⁷ יש להניח שאותה סיבה מתאימה גם במקרה הזה, והסיבה לאיבוד הכתובה היא הסתרת המידע ומעשה הרמייה מצד האישה, שלא סיפרה לבעלה על מומיה ובכך גרמה לו לשאת אותה, אולי בניגוד לרצונו האמיתי.

כפי שהצגנו, האילונית והנשים האסורות באיסור לאו שבעלן ידע על כך כשהתחתן איתן, מקבלות את כתובתן כשאר הנשים. אולם, גם כשהבעל לא ידע על כך, הן אינן מאבדות את מלוא סכום הכתובה, כמתבטא בדברי האמורא שמואל, המחזיקים על ידי ברייתא:

אמר שמואל: לא שנא אלא מנה מאתים, אבל תוספת יש להן. תניא נמי הכי: נשים שאמרו חכמים אין להן כתובה, כגון הממאנת וחברותיה - אין להן מנה מאתים, אבל תוספת יש להן.⁵⁸

לדברי שמואל שנפסקו להלכה,⁵⁹ הנשים במשנה, כשהבעל לא הכיר בהן (ובשניה לעריות גם כשהכיר), אינן מפסידות את תוספת הכתובה אלא רק את עיקר הכתובה. הראשונים נימקו את הדבר בכך שלעיקר הכתובה ולתוספתה אופי שונה. בניגוד לתשלום עיקר הכתובה לו יש מטרה מוגדת, לתוספת הכתובה הבעל מתחייב כמתנה, בלי תנאים נוספים. את עיקר הכתובה מאבדות הנשים מסיבות שונות, כגון חוסר יכולת

⁵⁴ פד"ר תיק 1-21-2897 (תשס"ט) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד קפז).

⁵⁵ נצטרך להניח שהמשנה המפסידה את כתובת האילונית, עושה זאת משום האיסור לשאת אילונית, וממילא הבעל מחוייב להוציאה, ובאשמתה.

⁵⁶ ר' עובדיה מברטנורא, מסכת כתובות, פרק יא משנה ו. ראה גם חידושי הריטב"א, מסכת כתובות, דף קא עמוד א ד"ה 'וממאנת', והשגות הראב"ד על הרי"ף, מסכת כתובות, דף נט עמוד ב מדפי הרי"ף.

⁵⁷ משנה, מסכת כתובות, פרק ז משנה ז.

⁵⁸ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף קא עמוד א.

⁵⁹ רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה ב; טוש"ע, אבן העזר, סימן קטז סעיף ג.

לחיות עימן, מקח טעות וכדומה, אך כל אלה אינן רלוונטיות לגבי התוספת משום שאותה הבעל חייב לתת כי לכך התחייב, בין אם הנישואין צולחים ובין אם לאו.^{60 61}

בנוגע לנכסיהן, דין נשים אלו שונה משאר הנשים. הן אינן מקבלות תשלום על ירידת ערך נכסי צאן הברזל מחד, ומאידך על בעליהן לשלם על אובדן, כילוי או גניבה של נכסי המילוג שלהן. הרמב"ם הסביר את הדברים בכך שהנישואין אינם נישואין גמורים, והאשה שנתנה את נכסי צאן הברזל לא יכולה לדרוש את אובדנם חזרה. באשר לנכסי המילוג, היא מעולם לא התכוונה לתת את גופם, וממילא מתחייב הבעל במקרה של אובדן או כילוי, ככל שומר נכסים.⁶²

3.4 בוגדת ומעשי כיעור

עוד דוגמאות לנשים שאינן מקבלות כתובה מצויות במשנה במסכת סוטה:

ואלו לא שותות ולא נוטלות כתובה האומרת טמאה אני ושבאו לה עדים שהיא טמאה והאומרת אני שותה.⁶³

המשנה מציגה נשים שאינן שותות את מי הסוטה מחד, ומאידך הן מוכרחות להתגרש ולצאת בלא כתובה:⁶⁴ האשה המודה שבגדה, האשה שיש עדים שבגדה (ולא רק נתייחדה) והאשה שאינה מוכנה לשותות. שתי הנשים הראשונות אינן שותות, מפני שידוע לנו שבגדו.⁶⁵ את האשה האחרונה אין מכריחים לשותות, אלא שאם אין היא מוכנה יש בכך מן ההודאה באשמה. בשורה התחתונה, למדנו ממשנה זו שאישה שהודתה שבגדה או שהעידו על כך שני עדים, מאבדת כתובתה. בתלמוד מכונה אישה כזו "יוצאת משום שם רע", ודינה שמפסידה את עיקר הכתובה ואת התוספת, וכן אינה מקבלת תשלום על אובדן, גניבה או כילוי נכסיה, בין מלוג בין צאן ברזל, כעוברת על דת.⁶⁶

⁶⁰ רש"י מסכת כתובות דף קא עמוד א ד"ה 'אבל תוספת'; ראה גם דברי המאירי שם, ד"ה 'נשים', שהסביר כי עוברת על דת מפסידה את התוספת כי היא שינתה את דרכיה לאחר הנישואין, ומשתמעת מדבריו שתוספת הכתובה היא מתנה על תנאי, אלא שבשניות לעריות ואיסורי לאווין לא השתנה דבר מאז הנישואין.

⁶¹ ישנה מחלוקת בין הראשונים אם גם אילונית זוכה לתוספת כתובתה. מחד, חלק מן הראשונים ומרבית הפוסקים הכריעו שאף אילונית זוכה לתוספת כתובה בנימוק דומה, שהתוספת ניתנה לה כמתנה בזמן שהיא אילונית (רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה ב; טוש"ע, אבן העזר, סימן קטז סעיף ג. כך גם ברי"ף, מסכת כתובות, דף נט עמוד ב, ובספר הזכות (לרמב"ן), מסכת כתובות, דף עט עמוד ב). מאידך, ראשונים אחרים פסקו שהיא מפסידה גם את התוספת, מפני שזהו מקח טעות (השגות הראב"ד על הרי"ף, מסכת כתובות, דף נט עמוד ב, ובהשגותיו על הרמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה ב; חידושי הרא"ה, מסכת כתובות, דף קא עמוד א). לחיזוק דבריהם, אין מחלוקת לגבי בעלות מומים, ולדברי כולם הן מפסידות גם את התוספת (רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה ב; שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קיז כולו, ובפרט סעיף ד), ולכאורה אין הבדל משמעותי בין בעלת מום לאילונית לעניין זה.

⁶² רמב"ם הלכות אישות פרק כד הלכה ז. דברים אלו מדייק הרמב"ם מלשון הגמרא לגבי אילונית: "נכסי מלוג דברשותה קיימי אית לה, נכסי צאן ברזל דלא ברשותה קיימי לית לה" (מסכת כתובות, דף קא עמוד א). מן הגמרא משתמע שנצ"ב אינם עוד ברשות האילונית ונכסי מלוג עודם ברשותה (כסף משנה, בפירושו לדברי הרמב"ם שם). יש להבחין, על מנת לומר שהנישואין אינם נישואין גמורים יש לערער על עצם קיומם מן התחלתם, ומכאן שאולי גם דעת הרמב"ם היא שאיבוד הכתובה הוא משום מקח טעות.

⁶³ משנה, מסכת סוטה, פרק ד משנה ב.

⁶⁴ נבאר בקצרה את דין סוטה. בעל החושד שאשתו בוגדת בו עם גבר אחר, יכול להתריע בפניה על כך בפני שני עדים, ולהזהיר אותה שלא תתייחד עם אותו גבר שוב ('קינוי'). אם היא מתייחדת עימו ('סתירה') ויש לכך שני עדים, היא ובעלה מגיעים לבית המקדש, ושם מתרחש טקס שבמהלכו שותה האשה מים מיוחדים שלתוכם מחקו את שם אלוהים. לאחר השתיה, קורה תהליך מסוים בגוף האשה שנחלקו בו הפרשנים, ובסופו ניתן לדעת אם היא בגדה או לא (במדבר, פרק ה, פסוקים יא-לא).

⁶⁵ מי הסוטה אינם בודקים את האשה אלא היא מכחישה את דבר בגידתה ואין דרך נוספת להכריע אם נכונים דבריה. המים אינם מועילים גם אם אין עדים מצויים בפניו אך הם קיימים, ואפילו לא ידועים לבית הדין, כמתבטא בדברי רב עמרם: "אמר רב עמרם: הא מילתא אמר לן רב ששת, ואנהר לן עיינין ממתניתינן: סוטה שיש לה עדים במדינת הים - אין המים בודקין אותה, מאי טעמא? דאמר קרא: ונסתרה והיא נטמאה ועד אין בה, דליכא דידע בה, לאפוקי הא דהא איכא דידע בה" [תרגום: אמר רב עמרם: דבר זה אמר לנו רב ששת, והאיר עינינו מן המשנה: סוטה שיש לה עדים במדינת הים - אין המים בודקין אותה, מה הטעם? שאמר הכתוב: "ונסתרה והיא נטמאה ועד אין בה" - שאין מי שידע בה, להוציא זה, שיש מי שידע בה] (תלמוד בבלי, מסכת סוטה, דף ו עמוד א).

⁶⁶ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף קא עמוד א; רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה י; שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן קטז סעיף ה. בתלמוד הירושלמי אמנם, נפסק כי אף את נכסי הנדונית מפסידה האשה בשלמותם והם עוברים

את הסיבה לכך שאישה שבגדה מאבדת כתובתה, ניתן להסיק מדברי רש"י:

ואף על גב דשאר אלמנה לכ"ג לא קנסוה רבנן... זו אין לה, דסתירתה גרמה לה ליאסר עליו, ואפי' היא ראויה לו. הלכך לאו בת כתובה היא דלא עדיפא מכשרה.⁶⁷

לדברי רש"י, אלמנה הנשואה לכהן גדול שבגדה בו עם גבר אחר, מאבדת כתובתה. לכאורה, לה ולבעלה היה אסור להיות יחד מלכתחילה, ובמעשיה לא גרמה לאיסור מחודש ביניהם. אלא, שכיוון שבנישואין כשרים בגידה אוסרת את האישה לבעלה, גם האלמנה מאבדת את כתובתה. משתמע מדברי רש"י, שמשום שבדרך כלל אישה שבגדה אוסרת בכך יחסים בינה לבין בעלה, היא מפסידה את כתובתה. משום שאחד התנאים הבסיסיים לקיום נישואין הוא האפשרות לקיים יחסי אישות, כשהאישה מפרה אותו, היא מאבדת גם את זכויותיה.

בתלמוד מובאים מספר פסקים, המחייבים גירושין במקרים בהם הבגידה אינה מוכחת על ידי שני עדים, אך יש לכך תשתית ראייתית:

דתניא: רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינר, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא; רוק למעלה מן הכילה, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא; מנעלים הפוכים תחת המטה, אמר רבי: הואיל ומכוער הדבר - תצא.⁶⁸

בכל המקרים הנזכרים (וברבים נוספים, הנזכרים בפוסקים), אין הוכחה חותכת לכך שהאישה שכבה עם גבר אחר, אלא שהמציאות מצביעה על כך שאלה הם פני הדברים. התלמוד חורף את הדין וקובע- האישה "תצא", אך לא ברורים לגמרי דבריו. לא מובן אם כופים את הבעל לתת גט אם לא, ולא מבוררות הזכויות הכלכליות של האישה. מה גם שלא מצינו שלראיות מסוג זה יש משקל במשפט העברי.

הראשונים נחלקו בכך. יש שאמרו שכוונת הגמרא באומרה "תצא" היא שהאישה לא תנשא לעולם לגבר איתו התייחדה,⁶⁹ ומנגד יש שהבינו שכופים את הבעל לגרשה.⁷⁰ הראשונים הסכימו, עם זאת, שהאישה מפסידה את כתובתה, בין אם מתגרשת בעקבות המאורע ובין אם לאו. הסיבה לכך היא שהם ראו בדין זה דין חמור מדין עוברת על דת, ומקל וחומר הניחו שהיא תפסיד כתובתה. אלא שגם לענין זה הדברים אינם פשוטים. כלל הוא במשפט העברי שאין להוציא כסף מן המחזיק בו, ללא עדות. מכאן הצריכו הפוסקים שיעידו שני עדי ראייה על המעשה המכוער על מנת להפסיד את הכתובה.^{71 72}

לבעלה (כתובות, פרק ז הלכה ו). דעה כזו מופיעה גם בתלמוד הבבלי (כתובות, דף קא עמוד ב), אך שם היא מתוקנת ואינה נלמדת כפשוטה.

⁶⁷ רש"י, מסכת סוטה, דף כד עמוד א, ד"ה 'ולא נוטלת כתובתה'.

⁶⁸ תלמוד בבלי מסכת יבמות דף כד עמוד ב- דף כה עמוד א. ראה גם בתלמוד הירושלמי, מסכת כתובות, פרק ז הלכה ו, שם הרשימה ארוכה יותר ומובאת בשם ר' לעזר בר' חנינה.

⁶⁹ תוספות, מסכת יבמות, דף כד עמוד ב, ד"ה 'אמר רבי'; חידושי הרמב"ן, מסכת יבמות, דף כד עמוד ב.

⁷⁰ רש"י, תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף כה עמוד א, ד"ה 'תניא הנטען'.

⁷¹ רמב"ם, הלכות אישות, פרק כד הלכה טו;

⁷² האחרונים חלקו באופי הדין. שורש המחלוקת מופיע בדברי החלקת מחוקק. הוא דן בשאלה אם מעשים מכוערים הם ראייה לכך שגבר ואישה שכבו, או שמא הם מעידים על אופי הקשר ביניהם, שהוא בוודאי קשר שכולל יחסי אישות שהתקיימו בהזדמנות אחרת. השלכה מעשית לשאלה זו היא במקרה בו ישנם עדים למעשי כיעור, אך העדים טוענים שברי להם שלא היו יחסי אישות באותו מקרה (חלקת מחוקק, אבן העזר, סימן יא סעיף קטן ג). החלקת מחוקק פושט את הספק. אם מעשי הכיעור מעידים על 'טומאה' (יחסי אישות) בלבד, הרי שבמקרה הנזכר היא לא הייתה, ועדות מעשי הכיעור לא מועילה. בדרך זו הלכו חלק מן האחרונים (בית שמואל, אבן העזר, סימן יא סעיף קטן ד; פני משה שם. ראה גם פד"ר תיק ערעור 149 (תשל"א) (מופיע בפד"ר כרך ח עמוד 356) שנפסק כאחרונים הללו, ולא נכפו גירושין על אישה משום שהעידה על מעשי כיעור בלא יחסי אישות). אם מעשי הכיעור מעידים על אופי הקשר, הרי שאמנם הפעם העדים העידו שלא היו יחסי אישות, אך בפעם אחרת הם בוודאי התרחשו, והאישה תצא בלא כתובה. אחרונים אחרים נקטו בגישה זו (שמן רוקח, מהדורה ג סימן ט; שו"ת מהריב"ל, חלק ד סימן יט. ראה פד"ר תיק 5366 (תשכ"ט) (מופיע בפד"ר כרך ח עמוד 348), שנפסק כאחרונים אלו ונאסרה אישה לבעלה משום שאופי הקשר שלה עם גבר אחר (כפי שתואר על ידיהם) בוודאי כולל יחסי אישות).

ישנה התרחשות נוספת שבה עלולה אישה לאבד כתובתה. כשהאישה נחשבת למורדת, קובעת המשנה שיש להפחית את כתובתה בהדרגה:

המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה שבעה דינרין בשבת. רבי יהודה אומר: שבעה טרפעיקין. עד מתי הוא פוחת? עד כנגד כתובתה. רבי יוסי אומר: לעולם הוא פוחת והולך, שמא תפול לה ירושה ממקום אחר - גובה הימנה.⁷³

למעשה, דין המורדת הוא סנקציה. כדי שתחזור בה, מפחיתים לה מערך הכתובה בכל שבוע בו היא מחזיקה במרדה (הסכום המדויק נתון במחלוקת תנאים). דין המשנה הוא שפוחתים מן הכתובה שבוע בשבוע עד אובדן מוחלט של הכתובה. שיטת ר' יוסי היא שממשיכים להפחית אף לאחר מכן, כך שאפשר יהיה לגבות מנכסים שיפלו לאישה בעתיד. בתוספתא מובא דין מורדת אחר ומחודש:

המורדת על בעלה וכו' - זו משנה ראשונה. רבותינו התקינו שיהו בית דין מתרין בה ארבע וחמש שבתות זו אחר זו פעמים בשבת יתר על כן אפי' כתובתה מאה מנה אבדה את הכל.⁷⁴

התוספתא נוקטת בגישה שונה, ובה אין הדרגתיות באובדן הכתובה. אם בשיטה שהופיעה במשנה יכולה המרידה להמשיך שנים, בשיטת הברייתא היא נמשכת כמה שבועות בלבד. על פי הברייתא, מכריזים על מרידת האישה ברבים ארבעה שבועות, ולאחר זמן זה - מאבדת האישה את כתובתה לגמרי. נראה כי מטרת שתי השיטות שונה. מגמת השיטה הראשונה, ההדרגתית, היא לחזור לשלום בית. היא מנסה לשכנע את האישה לשוב ממרדה. מגמת השיטה השנייה היא לסיים את הסכסוך במהירות, בין אם ע"י גירושין ובין אם ע"י חזרה לשלום בית.⁷⁵

דין המורדת השתנה לא אחת במרוצת הזמן, "האשה שמרדה על בעלה מתשמיש הרבה תקנות תקנו בה"⁷⁶, כלשון הטור, וכבר בברייתא, בימי התנאים, מצינו שינוי בו. התלמוד מחדש דין נוסף, והוא שמעת הגדרת אישה כמורדת על ידי ההכרזות, שוהים 12 חודש בהם אין לה מזונות ובעלה חייב עדיין בכתובה, בטרם תקבל גט.⁷⁷ דין זה ממתן את מיידיות הפתרון שהוצע בדברי "רבותינו", ונותן זמן ארוך יותר לאישה לחזור בה, ולשוב לשלום בית.

בתלמוד הובן כי מורדת היא אישה שאיננה מוכנה למלא את חובותיה כלפי בעלה. האמוראים חלקו באילו חובות מדובר, החובה לחיות עם הבעל חיי אישות, או במלאכות הבית הרגילות.⁷⁸ להלכה נפסק שהמרד הוא מחיי אישות, ומרד ממלאכת הבית איננו עילה לאיבוד כתובה.⁷⁹ עוד מבחינים בתלמוד בין שתי טענות שעלולה מורדת לטעון:

⁷³ משנה, מסכת כתובות, פרק ה משנה ז.
⁷⁴ תוספתא, מסכת כתובות (ליברמן), פרק ה הלכה ז. הובא בשינויים קלים גם בתלמוד הבבלי, מסכת כתובות, דף סג עמוד ב.
⁷⁵ להרחבת רעיון זה ראה אבישלום וסטרייך, "הזכות לגירושין - גירושין ללא אשם במסורת היהודית", הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014, עמודים 17-31.
⁷⁶ טור, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז.
⁷⁷ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סד עמוד א. ההבנה הרווחת בין הפוסקים היא שתקנת 12 החודשים אינה עומדת בסתירה לדין הברייתא, דין ההכרזות, והיא מגיעה בשלב שאחריו (בית יוסף, אבן העזר, סימן עז; פרישה שם).
⁷⁸ שם, דף סג עמוד א.
⁷⁹ רמב"ם, הלכות אישות, פרק יד הלכה ח; טוש"ע, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז סעיף ב.

היכי דמיא מורדת? אמר אמימר: דאמרה בעינא ליה ומצערנא ליה, אבל אמרה מאיס עלי - לא כייפינן לה. מר זוטרא אמר: כייפינן לה.⁸⁰

חלוקת התלמוד היא בין מורדת שאינה רוצה בגירושין. מורדת זו אמנם מונעת חיי אישות מבעלה, אך היא עושה זאת רק כדי לצערו ולא על מנת לגרום לו לגרשה. זוהי מורדת מסוג "בעינא ליה ומצערנא ליה", ולגביה ישנה הסכמה. לשיטת כל האמוראים מפעילים סנקציות על מורדת כזו. המורדת השניה המוזכרת בתלמוד היא מורדת שטוענת שבעלה נמאס עליה מסיבה מסויימת, והיא רוצה להפרד ממנו ולקבל גט. היא נקראת מורדת "מאיס עליי", וחלקו האמוראים מר זוטרא ואמימר אם מפעילים סנקציות נגדה או לא (בהתאם). אלא שלא ברור בדיוק מה כן עושים בסיטואציה כזו, אליבא דאמימר. בכך חלקו הפוסקים. יש שסברו שמכריזים גם על מורדת "מאיס עליי" ומשהים אותה 12 חודשים, ויש שסברו שהיא מתגרשת מיד, משום שלא יתכן שתחיה חיי אישות בכפייה.⁸¹

בין פוסקים אלו קיימות מחלוקות נוספות בנוגע לעיקר הכתובה ולנדוניה, וההבדל בין שני סוגי המורדות. דין נכסי המורדת, על שני סוגיה, לפי הרמב"ם והשו"ע, הוא שהיא מאבדת עיקר ותוספת כתובה. מלבד זאת, היא מוציאה מנדונייתה רק מה שקיים פיזית בזמן הגירושין, ואף מנכסים אלה מקבלת רק מה שהספיקה לתפוס מבעלה. נכסיה שבעלה מחזיק בהם בזמן הגירושין, אין מוציאים מידו. בנוסף, כל מה שהבעל נתן לה לאורך השנים, כגון מתנות, ביגוד וכדומה, גובים ממנה ומחזירה לו. זאת משום שאומדים כי הבעל נתן מתנות על דעת זה שחיי הנישואין יהיו תקינים, ולא היה נותן אילו ידע שאשתו תמרוד בו ותצא עם המתנות.⁸² הסיבה להפסדים המרובים מצד האישה, כאמור, היא הרצון להגיע לסוף הסכסוך בדרך המהירה ביותר. כיוון שבמקרה זה האישה היא המורדת, על מנת לשכנעה שתשוב לשלום בית, או לחלופין להקל על הבעל לגרשה, סילקו חכמים את חיובי הכתובה.

דין אחר מדין זה מופיע בדברי הראשונים והפוסקים, ונקרא "דינא דמתיבתא". בין היתר מביא אותו הרי"ף:

אבל האידינא בבי דינא דמתיבתא הכי דייני במורדת... מאי דאיתא מבית נשא בין תפסה ליה בין לא תפסה ליה כל מאי דאיתא בעיניה יהבינן לה... אבל בנכסי צ"ב כל מידי דאיתא בעיניה שקלה ליה... מאי דבלו ליה לגמרי ולא חזי לאשתמושי ביה כדמיעקרא משלם לה דמיהן כדמיעקרא... וחזינן לגאון דאמר דיהיב לה עיקר כתובה מנה מאתים בלחוד כי היכי דלא להוויין בנות ישראל הפקר אבל מאי דכתיב לה מדיליה בין תוספת בין מתנה לא יהבינן לה מידי ודינא דגמרא אפילו עיקר כתובה לא יהבינן לה... אבל ודאי הדין תקנתא ליתא אלא היכא דאימרת איתתא בבעלה ובעיא לאפוקי מיניה מחמת דלא בעי ליה אבל היכא

⁸⁰ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סג עמוד ב.
⁸¹ כזכור, עם הזמן שונה דין המורדת, ויש לשאול על איזה דין מורדת דיבר האמורא אמימר. אפשר, שדבריו נגעו רק לדין המשנה, ולא נגעו לדין הברייתא או לתקנת 12 החודשים. אם אלו אכן פני הדברים, יתכן שהתקנה נתקנה לכל המורדות, ולמעשה אין הבדל בין טענותיהן. על כולן מכריזים, ואת כולן משהים 12 חודשים גם לשיטת אמימר. כך פסקו רבינו תם, הרא"ש והטור בנו בעקבותיו (תוספות, מסכת כתובות, דף סג עמוד ב, ד"ה 'אבל אמרה'; רא"ש, מסכת כתובות, פרק ה סימן לד; טור, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז). יתכן אמנם שדברי אמימר דנו גם בתקנה, ומורדת "מאיס עליי" אינה צריכה להמתין 12 חודשים ויוצאת מיד, ואולי אף בלא הכרזה. כך פסקו רש"י, הרמב"ם והשו"ע (רש"י, מסכת כתובות, דף סג עמוד ב, ד"ה 'לא כייפינן לה'; רמב"ם, הלכות אישות, פרק יד הלכה ח; שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז סעיף ב).
⁸² רמב"ם שם; שו"ע שם, סעיף ג.

דאָמערעאָ אויף דאָס עלה חשש מותא ובעיא למיפק מבעלה כי היכי דלא לירות לה
ליתא לההיא תקנתא.⁸³

על פי הדין המחודש, מורדת שלה "אמתלא מבוררת", סיבה מוצדקת למרידתה, נחשבת למורדת "מאס" ומגורשת לאלתר.⁸⁴ היא מקבלת בחזרה את נדונייתה ואף את הנכסים שלא תפסה ועומדים ברשות הבעל. אמנם אין היא זוכה להשלמה של שווי נכסי צאן הברזל, אך אם הם בלו מאוד ואינם עומדים עוד לשימוש כפי שהיו בנישואין, חייב הבעל לשלם את שוויים המקורי. שיטה קיצונית יותר בדברי הגאונים שגם כן מופיעה בדברי הר"ף, גורסת שאף את עיקר הכתובה מקבלת מורדת באמתלא מבוררת, משום שתקנת חכמים בכתובה עודנה רלוונטית מן הטעם "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה". את שיטה זו פוסקים להלכה לעיתים בפסקי דין.⁸⁵

פרטי דין המורדת מרובים ונחלקו בהם הפוסקים רבות, ואין כאן המקום להרחיב. לענייננו נסתפק בכך שהפסיקה לגבי מורדת "בעינא ליה ומצערנא ליה" יחסית אחידה, ודינה לאבד את עיקר הכתובה, את התוספת ואת מתנות הבעל. מלבד זאת, אין משיבים לה את נכסיה שהכניסה לנישואין אלא אם היא תפסה אותם קודם הגירושין, וכל שכן שלא משלם לה הבעל על בלאי או אובדן. הפסדי המורדת מרובים, משום שהיא מבטלת למעשה את הסכמי הנישואין באי עמידתה בחובותיה. הפסיקה במורדת "מאס" עליו מופלגת. דנו בשתי שיטות מרכזיות. האחת פוסקת להלכה את 'דינא דמתיבתא', ולפיו מורדת בטענת "מאס" עליו מפיסה פחות ממורדת "בעינא ליה", ומקבלת את כל הנכסים שהכניסה לנישואין בחזרה, ואף תשלום נוסף על בלאי משמעותי שלהם. את תוספת הכתובה היא מאבדת, ואת המתנות שקיבלה צריכה להחזיר. לגבי עיקר הכתובה ישנה מחלוקת פסיקתית בתוך שיטה זו. השיטה השנייה אינה מבדילה בין מורדת "מאס" למורדת "בעינא ליה" מן הבחינה הממונית (מצוי הבדל בחיוב הגירושין), ושתייהן מאבדות את עיקר הכתובה, את התוספת וכן הלאה.

3.6 מורד

עד כאן עסקנו במקרים בהם אישה מפסידה חלק מתנאי הכתובה, שבכל גירושין רגילים מגיעים לה על פי דין. כעת נעסוק בתופעה ההפוכה - חיוב הבעל ביותר מכפי שהתחייב מראש. דנו במורדת שמפעילים נגדה עונשים ממוניים. באופן מקביל, מופעלות סנקציות גם נגד גבר המורד באשתו. זו פסיקת המשנה:

וכן המורד על אשתו, מוסיפין לה על כתובתה שלשה דינרין בשבת. רבי יהודה אומר: שלשה טרפיקין.⁸⁶

מלבד שיטת הרא"ש, והטור בעקבותיו, שפסקו שגבר נחשב מורד גם במרידה ממזונות, הסכימו הפוסקים שדין מורד בגבר גם הוא רק במרידה מחיי אישות.⁸⁷ אחד ההסברים שניתנו לכך הוא שעל אף שגבר מחוייב

⁸³ ר"ף, מסכת כתובות, דף כז עמוד א; ראה גם בדברי הרמ"א (בשם יש אומרים) בשולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז סעיף ג.

⁸⁴ הצורך בטענה מבוררת, שלא מופיע בדברי הר"ף, מגיע כנראה מבית מדרשו של המהר"ם מרוטנבורג. ראה הגהות המרדכי, מסכת כתובות, סימן רצ בשם המהר"ם; הגהות מימוניות, הלכות אישות, פרק יד הלכה ח, גם כן בשמו. עם זאת, מסורות נוספות משמו אינן מצריכות אמתלא מבוררת לחלוטין לקיום "דינא דמתיבתא", ומסתפקות בכך שברור שהאישה אינה רוצה להתגרש וטוענת "מאס" כדי לזכות בממון - הגהות מרדכי, מסכת כתובות, סימן קפו.

⁸⁵ פד"ר תיק ערעור 192 (תשל"א) (מופיע במשפטי שאול סימן יח. בפרט ראה דברי הרב שאול ישראלי שטוען שזוהי פסיקת הרמ"א והרא"ש, ופוסק כך בעקבותיה); פד"ר תיק 1-22-9918 (תשס"ג) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד לו).

⁸⁶ משנה, מסכת כתובות, פרק ה משנה ז.

⁸⁷ רא"ש, מסכת כתובות, פרק ה סימן לב; טור, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז. מאידך ראה שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז סעיף א ורמב"ם, הלכות אישות, פרק יד הלכה טו.

גם במזונות ובשאר חובות לאשתו, המרידה היא מקבילה לזו של אישה. כפי שלאישה יש מחויבויות נוספות כלפי בעלה, אך לא בכל סירוב שלה היא נעשית מורדת, כך כלפי הגבר.⁸⁸

מצד יישום הדין, דין המרידה של גבר פשוט הרבה יותר מזה של אישה, ולא נתחדשו בו תקנות כפי שנתחדשו במורדת. בכל שבוע בו הבעל מחזיק במרידתו מגדילים את כתובת האישה בסכום מסויים השנוי במחלוקת תנאים. כך קורה עד אשר הבעל חוזר בו ממרדו, או עד אשר האישה תובעת גירושין.

חריגה אחת קיימת בדין זה, המתבטאת בדברי הרמ"א:

יש אומרים דאם רוצה לגרש מיד וליתן לה הכתובה, אין מוסיפין לה על כתובתה.⁸⁹

בטרם חרם דרבינו גרשום, יכל הגבר לגרש את אשתו בעל כרחו ואף לשאת אישה נוספת על אפה וחמתה. בעקבות זאת, יש הבדל מהותי בין מרד מצד האישה למרד מצד הגבר. האישה החפצה בגירושין לא יכולה לעשות דבר מלבד למרוד, בעוד הגבר יכול לגרש. לכן, אי אפשר לראות במרד הגבר רצון לגירושין. על כן, הבינו חלק מן האחרונים שמטרת הסנקציות הן לעודדו לגרש, שכן הדבר תלוי בו, או לשוב לשלום בית. מכאן, אם הבעל ממילא רוצה לגרש, אין סיבה להענישו. על פי הגיון זה, גם לאחר חרם דרבינו גרשום שנטל חלק מן הסמכות לגירושין מהבעל, אם הבעל רוצה לגרש ולא מסתפק במרד, קבעו חלק מן האחרונים שאין להענישו.⁹⁰ מאידך, יש שפסקו שדין מורד חל גם על בעל המעוניין בגירושין גם לאחר חרם דרבינו גרשום. אלו מנמקים את פסיקתם בכך שמטרת העל של דין המורד הוא שלא למנוע חיי אישות מן האישה. כיוון שכך, אין זה משנה אם הבעל רוצה לגרש אם לאו, הוא המונע אותם ממנה, ועליו להעניש על כך.⁹¹

3.7 פיצויים

עקב אי ההתאמה הברורה בין דיני חלוקת הרכוש במשפט העברי למציאות המודרנית, בבתי הדין הנהיגו נוהג של תשלום פיצויים לאישה במקרים בהם חיוב הבעל בכתובה אינו משקף בעיני בית הדין את הצדק הממוני בין בני הזוג. הסמכות ההלכתית לחיוב תשלומים שאינם על פי דין התלמוד נלמדת מדברי השולחן ערוך:

הנושא אשה סתם כותב לפי המנהג... וכשבאה לגבות כתובתה, מגבין לה מה שבכתובתה לפי מנהג המדינה. ובכל אלו הדברים וכיוצא בהן, מנהג המדינה הוא עיקר, ועל פיו דנין, והוא שיהיה אותו המנהג פשוט בכל המדינה.⁹²

כפי שקורה בכמה תחומים בהלכה, סמכות פוסקי ההלכה והדיינים בבתי הדין הורחבה הרבה מעבר לבירור ההלכה במקרים ספציפיים. לבתי הדין חופש כמעט מוחלט לפסוק ככל העולה על רוחם ובהתאם למצב, מבלי להסתמך על התלמוד, ההלכה או תקדימים בפסיקה. עם זאת, מטעמי חשש לפריצת גדר, מוגבלים המקרים בהם ניתן להשתמש במנגנון הפיצויים.⁹³ במרביתם, הסיבה לשימוש במנגנון קשורה לענייני ממון שבין בני הזוג, כגון הוצאות והשקעות האישה בנכס משותף וכדומה. לעיתים, נפסקים

⁸⁸ מגיד משנה על הרמב"ם, שם.

⁸⁹ רמ"א, שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן עז סעיף א.

⁹⁰ בית חדש, אבן העזר, סימן עז, ד"ה 'ומ"ש רבינו'.

⁹¹ חלקת מחוקק, סימן עז ס"ק ג.

⁹² שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות כתובות, סימן סו סעיף יא.

⁹³ לבירור מקיף וממצה של המקרים בהם פוסקים פיצויים ראה דברי הדיין הרב אברהם שרמן בפד"ר 1510-22-1 (תשס"ד) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד מג) ראה באותו פס"ד את דעת המיעוט של הדיין הרב שלמה דיכובסקי ומחלוקתו.

פיצויים כשבית הדין אינו משוכנע שלאשה די כסף להתקיים ממנו, או כשערך המטבע הנקוב בכתובה ירד באופן משמעותי עד הגירושין. לענייננו, נתור אחר מקרים בהם העילה לגירושין היא גם העילה לדרישת פיצויים.

סוג אחד של פיצויים נהוג כשאין הצדקה משפטית לתביעת גירושין מצד הבעל מחד, ומאידך אין סיכוי ממשי לשוב לשלום בית. על מנת לשכנע את האשה להסכים להתגרש, מחייבים בתי הדין את הבעל בפיצויים.⁹⁴ כך נהג בית הדין הגדול לערעורים בנשיאות הרב הרצוג, כשהטיל דמי פיצויים לעידוד הגירושין על בעל שטען שאשתו אסורה עליו ותבע גירושין, בעוד שלבית הדין לא נמצאו ראיות מספיקות לאיסור זה.⁹⁵ במקרה אחר, פסק חבר הדיינים בנשיאות הרב הרצוג לטובת אישה שלא התרצתה מסכום הפיצויים שפסק לה בית הדין. היא הציבה לבעל אולטימטום בדמות שתי אפשרויות: שיגדיל את סכום הפיצויים או שישוב לשלום בית. בית הדין הגדול הטיל על הבעל שרצה בגירושין את האפשרות הראשונה.⁹⁶ בדומה, פסק אותו בית הדין בנשיאות הרב עוזיאל שדירה משותפת לבני זוג תשאר ברשות האשה משום שזה התנאי שהציבה לקבלת גט.⁹⁷

סוג נוסף של פיצויים נפסק על ידי בתי הדין כשהוחלט שהתנהגות הבעל כלפי אשתו היתה מחפירה. במקרים נדירים זו מגיעה כסיבה יחידה לתשלומי הפיצויים, וברוב רובם של המקרים זהו שיקול נוסף למתן פיצויים בתוך מערך שלם של שיקולים. כך למשל, פסק הרב עוזיאל פיצויים במקרה בו ירד ערך המטבע הנקוב בכתובה, והבעל ואימו "מיררו את חיי האישה":

והנה המנהג של כל בתי הדין בארץ ישראל לפסוק פצויים לטובת אשה המתגרשת... ומה גם במקרה שלפנינו, שיש להתחשב עם כל הסבל שסבלה התובעת מבעלה ועם כל הבזיונות והענויים שהתענתה תחת ידו, אין ספק שמגיעים לה פצויים...⁹⁸

נמצאו למדים, שאף בהעדר נימוקים המבוססים על מקורות הלכתיים קלאסיים, מוצא בית הדין דרך לפצות את האישה על עוולות שגרם לה בעלה, ועל הגירושין עצמם לעיתים.

3.8 הדין העברי - סיכום

בסקירה שערכנו במשפט העברי, מצאנו דינים שונים בהם האישה מאבדת חלקים מכתובתה. לדינים טעמים שונים, אך בכולם ישנה התייחסות משמעותית לרקע לגירושין ולשיקולי אשמה. מצאנו נשים שהפכו את החיים עימן לבלתי אפשריים, כעוברת על דת שאינה שומרת הלכה, או כנואפת שאסרה עצמה על בעלה, שהפסידו את כתובתן משום כך. מצאנו נשים שהוענשו באיבוד כתובתן משום שהסתירו מידע רלוונטי מבעליהן ערב הנישואין, או משום שדחפו את בעליהן לנישואין, כשאלו היו פסולים הלכתית.

כן מצאנו חיובים כספיים עונשיים לאישה ולבעל שמסרבים לחיות חיי אישות זה עם זה, שמטרתם הפסקת מרדס, ומצי בתי דין המחייבים בעלים לשלם יותר מכפי שהתחייבו בכתובה כדי לשכנע את נשותיהם להתגרש וכדי לפצותן על עגמת נפש

⁹⁴ ראה דברי הרב עוזיאל, הרב הראשי הספרדי הראשון, בנושא: "ובדורות האחרונות הנהיגו ברוב בתי הדין בישראל... בכל מקום שיראו שאין אפשרות לשלום בית מחמת פשיעתה... עצה ותושיה לפייס את האשה בקבלת גיטה, בהוספה של דמי כתובתה, לפי ראות עיני בית הדין לעשות, לתקנת האשה ולפי מצב יכולתו של הבעל, כדי שתתפייס האשה לקבל גט מרצונה" (משפטי עוזיאל, אבן העזר, חלק ה סימן צו).

⁹⁵ פד"ר תיק 1/64/705 (קובץ ורהפטיג, כרך א' עמוד קכב).

⁹⁶ פד"ר תיק 1/45/707 (שם, עמוד קסח).

⁹⁷ פד"ר תיק 1/68/705 (שם, עמוד קכח).

⁹⁸ פד"ר תיק 1/6/705 (שם, עמוד עח).

4.1 מבוא - חזקת שיתוף ואיזון משאבים

כפי שהוצג, הן בית המשפט לענייני משפחה והן בתי הדין הרבניים מחוייבים להשמע לחוק בכל הקשור לחלוקת הרכוש שבאה בעקבות גירושין. החוק הקובע את יחסי הממון בין בני זוג נשואים בעת הנישואין והגירושין כיום במדינת ישראל הוא חוק יחסי ממון בין בני זוג (תשל"ג-1973). עם זאת, כניסת החוק לתוקף חלה ב-1 בינואר 1974. אי לכך, יחסי הממון בין בני זוג שנישאו לפני תאריך זה, ובין בני זוג שאינם נשואים, נקבעים על פי "חזקת השיתוף". אנו נתייחס בעיקר להסדר הנהוג היום, המבוסס על איזון משאבים, ולהלן נתייחס בקצרה לחזקת השיתוף, שעלולה להמצא רלוונטית עוד לחלק מן הגירושין החלים כיום. נתאר בתימצות את העקרונות המנחים בשתי השיטות על מנת שנוכל לברר בהמשך אם להתנהגות בני הזוג ולעילת הגירושין השפעה על חלוקת הרכוש בעת גירושין.

בטרם חוקק חוק יחסי ממון, הכריעו בתי הדין בסוגיות של חלוקת רכוש בעזרת "חזקת השיתוף". חזקה זו לא עוגנה בחוק, והינה תוצר פסיקתי שנוצר במשך הזמן, אולם בתי המשפט ראו עצמם כמחוייבים אליה. משמעות חזקה זו היא שמרגע הנישואין ואילך, כל רכוש בני הזוג נחשב לרכוש משותף, ובעת גירושין כולו מתחלק בשווה בין בני הזוג.⁹⁹ על פי חזקת השיתוף, אורח חיים שיתופי כללי, די בו כדי להעיד על שיתוף בכל הנכסים. על מנת שנכס יישאר בבעלות צד אחד לאחר הגירושין, על אותו צד להוכיח כי הנכס מעולם לא היה ברשות הצד השני, ומעולם לא הייתה כוונתו לשתף בו את הצד השני. באם הנכס התווסף לרכושו לאחר הנישואין, וחיי הנישואין התנהלו באופן תקין, ההוכחה לא תהיה משימה קלה.¹⁰⁰

בספרות ובפסיקה עולים טעמים ומטרות שונות להכללת כל הנכסים והכנסותם תחת מטריית השיתוף. יש הטוענים שקיים הסכם לא כתוב, הסכם מכללא בין בני הזוג שכולל שיתוף נכסים מתוך הבנה שלא יתכן לקבוע בעלות על כל אגורה משותפת, והחזקה משקפת הסכם זה.¹⁰¹ יש שטענו, מאידך, שמטרת הלכת השיתוף היא קידום ערכי שוויון, צדק והגינות, ללא כל קשר לכוונות הצדדים. הצדק מתבטא בהבנה שאי אפשר להכריע מי מבני הזוג תורם יותר לנישואין, והפרמטר הממוני אינו היחיד.¹⁰² אחרים סברו שמטרת ההלכה היא לכונן תודעה זוגית שיתופית בין בני זוג, על אפם וחמתם.¹⁰³ בין תפיסות אלו ישנם גם הבדלים הלכה למעשה. אמנם אין ספק בכך שאם התכוון אחד הצדדים שלא לשתף את הצד השני ברכושו, אין

⁹⁹ להרחבה בעניין חזקת השיתוף, עקרונית והרקע ההיסטורי שלה ראה: יהושע ויסמן, דיני קניין: בעלות ושיתוף (1997), 178; שחר ליפשיץ, השיתוף הזוגי (2016), פרק ד; אריאל רוזן-צבי, יחסי ממון בין בני זוג (1982), 212.

¹⁰⁰ ראה את דברי השופט א' ויתקון: "יחסים בין בני זוג החיים חיים משותפים תקינים אינם תמיד מושתתים על הסכמים מפורשים ערוכים כדת וכדין. גם אין צורך שיהיה הסכם מפורש בין בני הזוג על יצירת שותפות במה שנרכש על ידי אחד מהם בכספי השני או בכספים משותפים לשניהם, וניתן להסיק שותפות כזאת מכל נסיבות המקרה. בהעדר הסכם, או כאשר לא ברור מה היתה כוונת הצדדים בזמן הרכישה, מייחס להם בית המשפט את הכוונה שהנכס יהיה שייך לשניהם בחלקים שווים" (ע"א 64/300, אורי, מלכה ואריה ברגר נגד מנהל מס העזבון (1964)).

¹⁰¹ ראה דברי השופט י' מלץ: "אחד הטעמים לקיומה של חזקת השיתוף הוא ההכרה, כי במהלך חיי הנישואין אין בני הזוג נותנים דעתם לנסח הסכמי שיתוף קונקרטיים כל אימת שנכסים נרכשים על-ידי מי מהם... באין הסכמים מפורשים - מסיקים הסכמים מכללא" (ע"א 384/88, א' זיסרמן נגד ד' זיסרמן (1989), פ"ד מג 207).

¹⁰² ראה דברי בית הדין בפרשת ברגר: "המאמץ המשותף הוא לאו דוקא השתתפות כספית של כל אחד מבני הזוג הבאה מהכנסות או מרווחים שלו. אף במקרה שהאשה אינה עובדת מחוץ למשק ביתה ואין לה הכנסה מנכסים שלה, אלא שהיא מנהלת את משק הבית ותורמת את חלקה לקיום המשפחה, לרבות לחינוך ילדי הזוג, אפשר לראות בכך מאמץ מצדה לא פחות ממאמצו של הבעל המשתכר בחוץ מעבודה או מניהול עסק" (הלכת ברגר, ראה הע"ש 100). בדומה, ראה דברי השופט א' ברק: "הלכת השיתוף ניזונה מהתפיסה כי בני הזוג תורמים באופן שווה לרווחת המשפחה... היא משקפת את ההכרה בכך ששני בני הזוג תורמים, כל אחד בדרכו, לקיומם, שימורם, שגשוגם ופיתוחם של חיי הנישואין המשותפים. זאת, גם אם רק אחד מבני הזוג עובד ומשתכר מחוץ לבית, ואילו בן הזוג האחר מטפח את חיי המשפחה פנימה. הלכת השיתוף מייחסת ערך שווה לתפקידים השונים אותם מבצעים בני הזוג" (רע"א 8791/00, אניטה שלם נגד טווינקו בע"מ (2001)).

¹⁰³ תפיסה זו נקראת גם קישורית-קהילתית, וראה דברי השופטת מ' נאור: "הלכת השיתוף...נועדה לקדם כמה תכליות חברתיות חשובות: האחת היא הכרה בחיי הנישואין כחיי שיתוף, הן במישור האישי והן במישור הכלכלי. ההנחה היא כי בני זוג שבחרו לחיות חיים זוגיים מעוניינים לחלוק ביניהם את רכושם בחלקים שווים" (בג"ץ 8928/06, פלונית נגד בית הדין הגדול לערעורים בירושלים (2008), 271).

כופים אותו לכך. אלא שנפקותא יכולה להיות בשאלה על מי מוטלת חובת ההוכחה, על המשתף או המשותף, וברמת הוודאות שבהוכחה זו, כאשר פרמטרים הקשורים בטיב ואופי הנישואין נתונים במחלוקת.¹⁰⁴

בראשון בינואר 1974 נכנס לתוקף חוק יחסי ממון בין בני זוג (תשל"ג-1973). חוק יחסי ממון בין בני-זוג מסדיר את שאלת הבעלות על רכוש ששייך לאחד מבני הזוג או לשניהם יחד, בהעדר הסכם אחר שנחתם על ידם. הסדרה כזו היא בבחינת הכרח, שכן כל פעולה המבוצעת ברכוש זקוקה להסכמת בעליו. אלא שמדובר במשימה לא פשוטה ורוויות בעיות. הבעיה המרכזית היא שברבים מן המקרים, ההתנהלות הכלכלית של בני זוג היא משותפת וקשה להצביע על יחיד שלו זכויות ממוניות מוצקות. בעיה זו רק מתעצמת בכל הנוגע לגירושין, כאשר כל צד דורש את השייך לו ואת המגיע לו.

חוק יחסי ממון בין בני זוג קובע כי בעת הנישואין, לא יחול כל שינוי במעמד נכסיהם הפרטיים של הצדדים. בעלות פרטית של אחד מבני הזוג בנכס מסויים הינה אפשרית, ונכון הדבר כל הזמן הנישואין,¹⁰⁵ ובשעת התרת הנישואין, ישנה התייחסות מחודשת לכלל נכסי הזוג. זהו ההבדל המהותי ביותר בין משטר החוק לזה של הלכת השיתוף, ששיתפה נכסים כבר בשעת הנישואין.¹⁰⁶

ההסדר אותו מציע החוק לחלוקת הרכוש בגירושין קרוי בפיו "איזון משאבים". העקרון הנהוג בו הוא פשוט, והוא חלוקת שווים של כלל נכסי הזוג (אל היוצאים מן הכלל נתייחס בהמשך), ללא התייחסות לבעליהם החוקי או למשקיע המשמעותי ביותר בנכס, באופן שווה לשני בני הזוג (כאשר בן הזוג שברשותו נמצאים יותר נכסים משלם את ההפרש הכספי). נכסים אלו כוללים בתוכם גם תנאים סוציאליים וזכויות עתידיות לפנסיה, פיצויי פרישה, קרנות השתלמות, קופות תגמולים וחסכוניות.¹⁰⁷ להכללת הנכסים יש, מן הסתם, יוצאים מן הכלל. הנכסים שאינם מתחלקים באופן שוויוני מפורטים בחוק:

- (1) נכסים שהיו להם ערב הנישואין או שקיבלו במתנה או בירושה בתקופת הנישואין;
- (2) גימלה המשתלמת לאחד מבני הזוג על-ידי המוסד לביטוח לאומי, או גימלה או פיצוי שנפסקו או המגיעים על פי חיקוק לאחד מבני-הזוג בשל נזק גוף, או מוות;
- (3) נכסים שבני הזוג הסכימו בכתב ששוויים לא יאוזן ביניהם.¹⁰⁸

החריגות הן נכסים שבהבנת החוק אינם עומדים לחלוקה מסיבות שונות, וכוללים נכסים שהיו שייכים לאחד מבני הזוג בטרם הנישואין, ירושות, מתנות, קצבאות שנפסקו לאחד מבני הזוג וכל נכס שהסכימו ביניהם במפורש בני הזוג שלא לאזן ביניהם. מכאן עולה בבירור, שכל נכס שנרכש וכל כסף שהורווח לאחר הנישואין יחולק בשווה בין בני הזוג עם הגירושין.

אלא שגם מעמדם של נכסים שנרכשו על ידי אחד מבני הזוג ערב הנישואין, מתנות וירושות, אינו מובטח, והם עלולים להחשב כנכסים אותם יש לאזן בגירושין. בפסיקה נתקבלה אפשרות נוספת לשיתוף, רזה יותר, הנוגע לנכסים ספציפיים ונובע מן הדין הכללי. הווי אומר, שיתוף בין בני זוג עדיין יכול להתקיים

¹⁰⁴ ראה לדוגמא את מחלוקתו של השופט ברנזון, המניח שנטל ההוכחה על בעלות פרטית בנכס שהיה בבעלות אחד הצדדים ערב הנישואין מוטל על אותו צד, עם שאר חבר השופטים שהטיל אותו על הצד האחר: ע"א 595/69, **אפטה נגד אפטה** (1971), פ"מ כה(1).

¹⁰⁵ סעיף 4 לחוק יחסי ממון בין בני זוג (תשל"ג-1973).

¹⁰⁶ יש לציין שנשמעו בעבר קולות בפסיקה שמגמתם החלת חזקת שיתוף אף לאחר כניסת החוק, בטענה ששניהם יכולים לדור בכפיפה אחת. ראה מחלוקת השופטים שמגר ודורנר עם השופטים מצא, שטרסברג-כהן וטל בע"א 1915/91, **יעקובי נגד יעקובי** (1995) פ"ד מט(3) 529.

¹⁰⁷ סעיפים 5(א) ו-5(ג) לחוק יחסי ממון בין בני זוג (תשל"ג-1973).

¹⁰⁸ שם.

כפי שהוא יכול להתקיים בין כל שני אנשים, מתוקף דיני חוזים וקניין. אמנם, הפסיקה מכירה גם בנסיבות שיוצר התא המשפחתי, וריכזה את הדרישות הפורמליות הנצרכות בדינים אלה.¹⁰⁹ למעשה, כדי ששיתוף ספציפי כזה יתרחש, הוצבו בפסיקה תנאים שונים השנויים במחלוקת. כולם תמימי דעים, אמנם, שיש צורך ב"דבר מה נוסף" שיוכיח כוונת שיתוף מסוימת בנכס פרטי מערב הנישואין, עם הצד השני בנישואין. כך קבע, למשל, השופט י' דנציגר:

על בן הזוג שמבקש שיוקנו לו מחצית הזכויות בדירת המגורים שרשומה על שמו של בן הזוג האחר, מוטל להוכיח - מעבר לקיומם של חיי נישואין משותפים, אף אם ממושכים - קיומו של "דבר מה נוסף" שיעיד על כוונת שיתוף בנכס הספציפי.¹¹⁰

כאמור, רף ההוכחה לשיתוף ספציפי נתון במחלוקת, וישנם פרמטרים שונים שעניינם עדות לכך שהשימוש בנכס, ומתוך כך הנכס עצמו, היה שיתופי. בין הקריטריונים להחלת שיתוף ספציפי מצויים מספר שנות הנישואין, השקעה משותפת ומצגים התנהגותיים שונים מצד בן הזוג שברשותו הנכס. כך למשל דירת מגורים שהייתה שייכת לאחד הצדדים ערב הנישואין תיחשב פעמים רבות כנכס אותו יש לאזן בגירושין על סמך השקעה מסוימת מצד הצד השני או חתימה משותפת על הסכם רכישה,¹¹¹ ופעמים אחרות תיחשב כרכוש אחד הצדדים על אף מגורים משותפים לאורך שנים רבות.¹¹²

מבלי להכנס לדקויות ולהבדלים המדויקים שבין שני המשטרים, חזקת השיתוף ואיזון המשאבים, נפנה לענייננו. מתוך מה שראינו עד כה, נמצאנו למדים כי דרך אחת למנוע איזון משאבים בנכס מסויים הוא להראות בעלות אישית בו, ובכך למנוע שיתוף. בנוסף, יצטרך בעל הנכס להדוף טענות לשיתוף ספציפי מן הצד השני, באם תעלינה. באם בני הזוג נידנים על פי חזקת השיתוף הכללית, יזדקק בעל הנכס להוכיח את כוונותיו לחוסר שיתוף מלכתחילה. יעלה על הדעת במקרים אלו, כי טענה בדבר התנהגות אחד מבני זוג עלולה להשפיע גם על ההכרעה בשיתוף נכס מסויים. כפי שברור שאין להחיל שיתוף על נכס שנרכש לאחר פרידה ממושכת שהטרימה גירושין, יתכן שאין להחילו גם לאחר מעשים מסויימים שעשה אחד מבני הזוג.

מלימודנו עד כאן, החוק מחלק את הרכוש בשווה מבלי להתחשב ברקע לגירושין או בתפקוד בני הזוג במהלך הנישואין. על אף זאת, הותר המחוקק מקום לבית המשפט להתגדר בו, ולנהוג בו כראות עיניו. כך כתוב בסעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג:

ראה בית המשפט או בית הדין נסיבות מיוחדות המצדיקות זאת, רשאי הוא... לעשות אחת או יותר מאלה במסגרת איזון המשאבים:

- (1) לקבוע נכסים נוספים על המפורטים בסעיף 5 ששוויים לא יאוזן בין בני הזוג;
- (2) לקבוע שאיזון שווי הנכסים, כולם או מקצתם, לא יהיה מחצה על מחצה, אלא לפי יחס אחר שיקבע...¹¹³

¹⁰⁹ ראה דברי השופט שטרסברג-כהן: "עולה כי מכוח סעיף 4 לחוק יחסי ממון, הדין החל על בני-הזוג במהלך חיי הנישואין באשר לזכויותיהם ברכוש הוא הדין הכללי. מכאן, שלכאורה, במסגרת סעיף 4, אין מניעה שבן-זוג יטען מכוח דין כללי כלשהו כי בידי זכויות בדירת מגורים הרשומה על שם בן-הזוג האחר ושהייתה בבעלותו ערב הנישואין" (רע"א 8672/00, אבו רומי נגד אבו רומי (2002), פ"ד נו(6), 183; שחר ליפשיץ, השיתוף הזוגי (2016), פרק ו, 174).

¹¹⁰ בע"מ 1398/11, אלמונית נגד אלמוני (2012).
¹¹¹ בע"מ 10734/06, פלוני נגד פלונית (2007); ע"א 7687/04 ששון נגד ששון, פ"ד נט(5).

¹¹² עניין אבו רומי, ראה הע"ש 109.
¹¹³ סעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג (התשל"ג-1973).

בהמצא "נסיבות מיוחדות" אותם לא מפרט החוק, רשאים בתי המשפט ובתי הדין לבטל או לשנות את איזון המשאבים. כמו כן, בתי המשפט החילו במקרים שונים את סעיף זה גם על בני זוג שנישאו לפני כניסת החוק, בדרך של היקש.¹¹⁴ אנו נתור אחר אותן נסיבות, וננסה לבחון אם חלקן עוסק בהתנהגות אחד מבני הזוג או באשמה מצידו, כחלק מחיפושיו אחר שינוי חלוקת הרכוש בעקבותיהם.

4.2 בגידה ואשמה בפירוק הנישואין

כפי שהצענו, יתכן שמעשה כלשהו מצד אחד מבני הזוג יהווה ראייה לכך שלא נתקיימה חזקת שיתוף, ספציפית או כללית בנכס פרטי (שהיה שייך לאחד מבני הזוג ערב נישואין, ירושות ומתנות). אולם, קשה להצביע על מגמה ברורה במקרים אלו, שכן אין דפוס התנהגות מדויק שמכריע אי-שוותפות. כלומר, בגידת בן זוג, כשלעצמה אינה עילה לראות נכס כשייך לבן הזוג השני בלבד, עלולה להחשב כעדות לחיי נישואין לא הרמוניים ולא שיתופיים. בדחיית עתירת אשה נגד בית הדין הרבני הגדול, שהתחשב בבגידה כראייה לאי כוונת שיתוף בדירת מגורים, כתב השופט ברק:

הראיות כפי שהן עולות מפסקי-הדין של הערכאות קמא אינן מצביעות על חיי נישואין שהתנהלו בהרמוניה... האישה הודתה שבגדה בבעלה במשך 12 שנה מתוך 17 שנות הנישואין. גם אם התקופה קצרה יותר, כטענת האישה, הרי שאין בכך כדי לצייר את מערכת היחסים בין השניים באור ורוד יותר.¹¹⁵

כאמור, מתוך מכלול השיקולים החליט בג"ץ לדחות את עתירת האישה, ולשלול ממנה את הזכות לאיזון דירת בעלה לשעבר. אלא שהבגידה לא הייתה הטענה המרכזית במקרה זה. בבעלות האישה הייתה דירה נוספת, ושני הצדדים לא הראו כוונות שיתוף, כך שהצטברו די ראיות גם בלא שימוש בטענת הבגידה.

יש לציין כי זהו מקרה יחסית חריג, ובית המשפט באופן כללי נזהר מלהשתמש בראיות על מתחים שבין בני הזוג, מתוך הפרדה מובהקת בין דיני ממונות לאורח החיים הפרטי. ככלל, קובע בית המשפט, אין משמעות לאשם בפירוק הנישואין בחלוקת הרכוש. לבית המשפט ברור, והוא נוטה להדגיש זאת בהזדמנויות שונות, שהחרגת נכס משיתוף לעולם אינה באה למטרות ענישה, ואינה מגיעה כתוצאה ישירה מתוך מעשה אחד מבני הזוג, פסול ככל שיהיה. בהלכות רבות צף ועולה כלל זה:

לאשם היחסי בפירוק הנישואין אין ולא כלום עם הזכויות ברכוש המשותף, ואין המשיב מאבד זכויות הקניין שרכש במהלך הנישואין, אף אם הוא, לצורך ההנחה בלבד, האשם היחיד בפירוק השיתוף.¹¹⁶

נלמד אפוא, כי טענות בדבר בגידה או מעשה שהיווה עילה לגירושין רלוונטיות רק כעדות על טיב הנישואין והעדיר שיתוף בפועל. אי לכך, אי החלה של חזקת שיתוף בנכס מסויים יכולה להתבצע רק מרגע גילוי אותו מעשה או אותה עילה ואילך, ולא למפרע. לא יתכן שצד אחד אינו משתף נכס מסיבה שאינה ידועה לו עוד,

¹¹⁴ ראה עמ (חיי) 363/06, פלוגית נגד פלוגי (2007); תמש (י-ם) 11849-07-10 ט' א' נגד מ' א' (2011).
¹¹⁵ בג"ץ 3995/00, פלוגית נגד בית הדין הגדול לערעורים בירושלים (2002), פ"ד נו(6) 888. ראה גם דברי השופט ש' שוחט: "קשה לייחס כוונה לבן זוג לשיתוף בן הזוג האחר בנכס חיצוני, כשהאחר אינו שומר אמונים לבן זוגו, בוגד בו עם נשים אחרות" (עמ"ש (ת"א) 13313-12-11, נ' א' ע' ר' נגד א' ע' (2014)).
¹¹⁶ עניין זיסרמן, ראה הע"ש 101, עמוד 209. ראה גם ע"א 264/77 דרור נגד דרור (1978), פ"ד לב(1) 829; ע"א 819/94 לוי נגד לוי (1996), פ"ד נ(1) 300.

ולא נכון לבטל שיתוף רטרואקטיבית על פי סברה שלא היה מתקיים שיתוף אילו ידע הצד השני.¹¹⁷ בהקשר הנ"ל, שהוא ביטול הקשר בין אשמה לחלוקת רכוש, אין הבדל בין כל אשמה שהיא. דין בגידה כדין אישום בפלילים, ואין מקום לטענות בדבר אופי בן הזוג על מנת לבטל שותפות.¹¹⁸

עם כל שנאמר על כך שלא ממקומם של בתי הדין והמשפט לבצע ענישה דרך חלוקת הרכוש וחזקת השיתוף, ועליהם לחלק על פי דין בלי קשר לאשמה בפירוק הנישואין, הרי שסעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג מתיר חריגה מהסדר איזון המשאבים כשישנן "נסיבות מיוחדות", וכאמור, חוק זה תקף לכל הזוגות שנישאו החל מ-1974. באשר לנסיבות אלו קשה למצוא הסכמה גורפת בפסיקה, אך ברור לכל שמדובר במקרים חריגים במיוחד, ואין בית המשפט שש להשתמש בסעיף זה.

כשדנו במשפט העברי ובהסדר הממון שלו- הכתובה, ראינו ייחוס חשיבות מכרעת להתנהגות מינית שאינה על פי ההלכה ולסירוב לחיות חיי נישואין תקינים. התנהגות כזו מביאה במקרים רבים להפסדת הכתובה מצד האישה, ובמקרים של סירוב לחיי אישות, עלול הגבר להתחייב בסכום גבוה מכפי שהתחייב בו. במשפט האזרחי הנוהג בבתי המשפט התמונה היא אחרת. בתחילה אמנם הופיעו קולות שקראו להשתמש בסעיף 8 לחוק יחסי ממון כנגד אחד מבני הזוג במקרה של אשמה בלעדית בפירוק הנישואין,¹¹⁹ אלא שבמשך שנות הפסיקה, לא נטו בתי המשפט לנצל את הכח שהעניק להם המחוקק במקרים של אשם בפירוק הנישואין. לכך נמצאו כמה הסברים. עיסוק באשמה בין בני זוג עלול לגרור את בית המשפט לפולשנות וחדירה לפרטיות.¹²⁰ בנוסף, בית המשפט הבין שאין זה מתפקידו להכריע בסכסוכים אישיים בין בני זוג על ידי חיפוש אשמים והטלת עונשים ממוניים. היטיב לנסח זאת השופט בן- ציון גרינברגר :

בביצוע איזון המשאבים הסמיך המחוקק את בית המשפט בסעיף 8(2) לחוק להפחית מחלקו של בן זוג מתחת למחצית, אם ראה שקיימות "נסיבות מיוחדות המצדיקות זאת".... אין המדובר בבדיקת ה"אשמה" לפירוד ולקריסת התא המשפחתי, וככלל ניתן לומר כי למעט מקרים קיצוניים במיוחד, כגון אלימות או התעללות נמשכת וכדומה, אין לשיקולים כאלה כל אחיזה בלקסיקון של חוק יחסי ממון, והזכות לחלוקה שווה של מסת האיזון אינה מושפעת לרעה מהתנהגותו של צד זה או אחר גם אם ניתן היה לקבוע כי התנהגות זו (בגידה, למשל) היא הגורם הישיר לפירוד ולגירושים...¹²¹

4.3 אי שוויון בתרומה לחיי הנישואין

כפי שבואר, אין מקום לשיקולי אשמה הן בהגדרת שיתוף, כללי או ספציפי, והן בנישול בן זוג מנכסים על פי סעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג. עם זאת, אין ספק שמטרת החוק היא לאפשר במקרים מסויימים לבית המשפט חלוקה לא שוויונית בין בני זוג. באמת, תחת תנאים מסויימים, השתמש בית המשפט בסעיף 8 כדי ליצור חלוקה אחרת. חלקם של התנאים הללו מבוססים על הבנת בתי המשפט את מטרת ההיתר

¹¹⁷ כדברי השופט י' עמית: "איני בא לומר כי לנושא הבגידה לא יכולה להיות אף פעם השלכה בסכסוך הרכושי בין בני זוג, אולם בחינת הדברים צריכה להיעשות באספקלריה של הדין האזרחי לצורך בחינת השאלה אם יש מקום להחיל את חזקת השיתוף או את השיתוף הספציפי בנכס" (עניין פלונית, ראה הע"ש 3).

¹¹⁸ ראה בג"ץ 1135/02, **זוגיאל נגד בית הדין הרבני הגדול בירושלים** (2002), פ"ד נו(6) 14, בו ביקש בעל שלא לאזן דירה שקנה ערב הנישואין עם גרושתו, בין השאר משום שהיא הסתככה בפלילים והואשמה בקשירת קשר לביצוע רצח. טענה זו נדחתה משום שאין לאשמה דבר עם שיתוף נכסים.

¹¹⁹ ראה דברי פרופ' גד טדסקי: "נסיבות המתאימות יהיה מקום כאן להיזקק להוראת ס' 18(1)... כדאי להתחשב גם באשם בן זוג אחד, במדה שהיה אשם ביסוד הגירושין" (גד טדסקי, "איזון משאבים בין בני זוג", הפרקליט כרך ל' (1976), 96). ראה גם פד"ר תיק 2859 - 24 - 1 (תשס"ד, מתוך המאגר המקוון פס"ד ע).

¹²⁰ כמתבטא בדברי השופט עמית: "מטבע הדברים, הנסיון להוכיח אשמה על מנת "לזכות בנקודות" במערכה על המזונות וענייני הרכוש, גורר עיסוק פולשני הפוגע בפרטיותם של בני הזוג" (ע"מ (חיפה) 740/08, **פלוני נ' פלונית** (2008)).

¹²¹ תמש (י-ם) 20964/02, **פלונית נגד אלמוני** (2009), 5.

לחלוקה לא שוויונית. בתי המשפט הבינו כי מטרת איזון המשאבים הינה, בין השאר, מתן הכרה בתרומה ההדדית של בני הזוג לחיי הנישואין, מי ברמה הכלכלית ומי ברמת משק הבית. החוק איננו מבחין, אמרו בתי המשפט, בין השקעה כספית בנישואין לבין השקעה במשק הבית ובגידול הילדים, ולבד והמאמץ היה מאוזן. במקרים בהם אין הדברים כך, ומאמצו של אחד מבני הזוג עלה בהפרש משמעותי על מאמצו של האחר, שינו בתי המשפט את הסדרי חלוקת הרכוש וקבעו חלוקה לא שוויונית. לחיזוק דברינו, ניעזר בדברי השופטת גאולה לוי:

עקרון השוויון, עליו מושתת משטר זה, צריך להתקיים גם בהיבט התרומה והמאמץ... לכן, מצב בו אחד מבני הזוג נשא בנטל העיקרי של פרנסת המשפחה, בד בבד עם נטל משק הבית, צריך למצוא ביטוי בהסדר הרכושי עם הגירושין.¹²²

באותו פס"ד פסקה השופטת לוי כנגד בעל שתבע מחצית מן הזכויות הסוציאליות שצברה אשתו, על אף 19 שנות נישואין, וזאת מן הסיבה שהגיעה לכלל מסקנה שתורמתו במשק הבית המשותף הייתה קטנה. האשה הוכיחה זאת על סמך דברי הבעל עצמו כשעמד מול תביעת מזונות מצידה, בהם העיד על עצמו כי לא עבד למשך תקופה ממושכת במהלך כל חיי הנישואין, ואף לא תרם בגידול הילדים ובאחזקת הבית. השופטת גייסה לעזרתה את סעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג, וקבעה כי במקרה דנן מתקיימות הנסיבות המיוחדות המדוברות בו.

במקרה אחר, פסק בית המשפט לענייני משפחה 25% בלבד מנכסי האשה לבעל, גם כן בהתבסס על סעיף 8 לחוק.¹²³ גם במקרה זה טענה האשה שבעלה לשעבר לא תרם באופן משמעותי לחיי הנישואין, לא בבית ולא בפרנסה. לטענתה, על אף תיקונים שביצע בבית, ניהול בניית דירה משותפת וניהול חשבון הבנק המשותף, הבעל לא נתן יד בגידול הילדים ולא עבד בעבודה סדירה במשך 22 שנות נישואיהם. בית המשפט קיבל חלקית את תביעתה ופסק לבעל רק מחצית מן המגיע לו על פי דין.

4.4 הוצאות אישיות פסולות

באופן דומה, משתמש בית המשפט בסעיף 8 אף כשהתרומה למשק הבית הייתה שוויונית, אלא שאחד הצדדים הוציא כספים למטרות שונות ולא מקובלות. מתוך כך טוען הצד השני שלא התקיים שוויון וצדק כלכלי בין בני הזוג, ועליו להיות מפוצה על כך בהסדר חלוקת הרכוש. יחס בית המשפט לטענה מסוג זה הוא מורכב. ברור, מחד, שאין צורך באישור שני בני הזוג לביצוע כל פעולה כספית, אפילו היא נעשית ברכוש המשותף. ברור גם שכפי שהזכויות הן משותפות לבני הזוג, כך גם החובות. מאידך, בהחלט יתכנו מקרים בהם טענת אי הצדק הכלכלי היא נכונה, ושהחוב שנוצר הוא חוב אישי.

במקרה אחד, פסק בית המשפט על פי סעיף 8 כי רק הבעל ישא בנטל חובותיו הנובעות ממשחקי הימורים אליהם לא הייתה מודעת אשתו. באותו פס"ד מודגש כי לא בכל מקרה בו ישנה הוצאה אישית, אפילו היא שלילית ופסולה, לא יאוזן החוב בין בני הזוג. התנאי המחייב לאי האיזון הוא חוסר מודעות מן הצד השני בנישואין. במקרה הנ"ל, קבע בית המשפט כי "יש בהתנהגותו של הנתבע משום הפרת נאמנות של הנתבע כלפי התובעת וכבר נקבע שהוצאות כאלה אינן הוצאות משותפות".¹²⁴ במקרה אחר, לא נתן בית המשפט

¹²² תמש (ב"ש) 1066/06, נ' ש' נגד ל' ש' (2011), 15.

¹²³ עניין פלונית, ראה הע"ש 120.

¹²⁴ תמ"ש (כ"ס) 1940/01, פלונית נגד פלוני (2002). ראה גם תמ"ש (ת"א) 23025-06-10 נגד א' (2012), בו פסק ביהמ"ש שחובות הבעל ממסחר מפוקפק בבורסה ינוכו מן הנכסים המשותפים קודם החלוקה, מפני שעשה זאת מבלי שאשתו ידעה, לאחר שהביעה את התנגדותה למהלך.

לבעל חלק מן הזכויות הסוציאליות שצברה אשתו בגין זה שבזבז כמות משמעותית מן הכסף המשותף על סמים והימורים, בלא ידיעת אשתו.¹²⁵

במקרים אחרים, בהם אחד הצדדים הבריא כספים ולא גילה עליהם לצד השני, גם כן פסק בית המשפט שלא לחלק את הרכוש באופן שווה, מכח סעיף 8. כך, בפס"ד של בית המשפט לענייני משפחה בירושלים פסקה השופטת נילי מימון כי נכסי האישה כלל לא יאוזנו, משום שהובאו בפניה הוכחות לכך שהבעל הרוויח סכומים גדולים שלא הצהיר עליהם בפני אשתו ולא שיתף אותה בהם. בנוסף, בבוא בית המשפט לחלק את הרכוש ביניהם, לא הסכים הבעל להצהיר ולפרט את רכושו. השופטת מימון קבעה במקרה זה כי זהו אחד המקרים בהם מתקיימות אותן נסיבות מיוחדות המוזכרות בחוק.¹²⁶

ככלל, ניתן לסכם את המקרים הללו כמקרים בהם אחד מבני הזוג מבצע פעולות כספיות שאינן שגרתיות ואינן ניתנות לצפייה מצד בן הזוג, ולפיכך לא ניתן להכפיף אותם לאיזון המשאבים. מסתבר אפוא, שאמנם על פי חוק יחסי ממון אין הגדרה של בעלות משותפת על הרכוש של בני הזוג, אך יש בהחלט ציפייה לכך שההתנהגות הכלכלית תהיה משותפת על מנת שאיזון המשאבים יבוצע ככתוב. במקרים בהם מעשה נעשה שלא על דעת אחד מבני הזוג, על המבצע לשאת בהשלכותיו באופן פרטי בלבד. מי שהפליא לנסח את הדברים הוא השופט נ' הנדל:

עולה שהפסיקה של הערכאות המבררות פירשה התנהגות שלילית של בן זוג שנעשתה ללא שיתוף בן הזוג השני כעשויה לשמש נסיבה מיוחדת הבאה בגדרו של סעיף 8, כאשר היא בעלת השפעה כלכלית פוגענית על התא המשפחתי.¹²⁷

בתי המשפט קבעו כי לא רק חוסר שוויון כלכלי בעת הגירושין הוא עילה לחלוקה לא שוויונית. לאיזון המשאבים יש מטרה נוספת, אליבא דהפסיקה, והיא וידוא שוויון הזדמנויות כלכלי בין בני הזוג ביוצאם מן הנישואין ובהפרדות דרכיהם. בתי המשפט הציבו להם למטרה לאפשר לכל אחד מבני הזוג חיים נורמטיביים בנפרד, גם במחיר פגיעה כלכלית בצד השני.¹²⁸

4.5 אלימות

עד כאן ראינו כי טענה לאי שוויון כלכלי בזמן הנישואין יכולה להשפיע על הסדר איזון המשאבים, אולם, ברמה ההתנהגותית אין הדברים כן. אם יכולים אנו לומר בבטחון שאין מקום לשיקולי אשמה בבוא בית המשפט לדון בחלוקת רכוש, הרי ששיטתנו עומדת במבחן במקרה של אלימות כלפי בן זוג. הורגלנו לומר שאין קשר בין רכוש, שהבעלות עליו אובייקטיבית ולא ניתנת לערעור, לבין התנהגות, פסולה ככל שתהיה. אלא שבמקרים קיצוניים בהם נוקט אחד מבני הזוג אלימות כלפי בן זוגו, קשה יהיה לטעון, בשם השוויון הכלכלי, שאין להעניש על ידי איזון משאבים לא שוויוני. החוק מכיר באלימות כסיבה אפשרית לביצוע איזון משאבים שלא בעת גירושין,¹²⁹ אך האם הוא מכיר בה גם כסיבה לשינוי הסדר האיזון?

¹²⁵ תמ"ש (ת"א) 43611/98, ו' כ' נגד ג' כ' (2002).

¹²⁶ תמ"ש (י-ם) 26473/97, פלוני נגד אלמונית (2004). ראה גם עמ"ש (ת"א) 1229/07 י' ב' נגד א' ב' (2010) שבו בנסיבות דומות אוזנו הנכסים ביחס של 60/40.

¹²⁷ בע"מ 7272/10, פלונית נגד פלוני (2013).

¹²⁸ כמצוי בדברי השופטת אלה מירז: "שיקול הדעת המוקנה לבית המשפט בסעיף, נועד לשימוש במקרים מיוחדים, בהם ההסדר הכללי בחוק עשוי להוביל לתוצאות שאינן רצויות ולא צדק ברור. המטרה היא להגיע לחלוקה שתקנה לכל אחד מבני הזוג שוויון הזדמנויות בחיים שלאחר הפירוד, כך שכל אחד כשלעצמו יוכל לבנות את עתידו" (תמ"ש (חי) 61372-12-13, מ' י' כ' נגד ר' כ' (2017)). ראה גם בג"ץ 2533/11, פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול (2011); ש' שוחט "הלכת השיתוף - מחלוקה שווה לשוויוניות בחלוקה", ספר שמגר ג 731 (2003).

¹²⁹ סעיף 5א(ב) לחוק יחסי ממון בין בני זוג (התשל"ג-1973).

כך סבר בית המשפט במאורעות שונים. כך למשל, התבטא השופט דרורי על דרך האוביטר, מבלי שדברים אלה נפסקו למעשה:

גישתי היא, מבלי לקבוע מסמרות, כי, במקרים המתאימים, כאשר מוכחת אלימות פיזית ונפשית, ובמיוחד כאשר אינה חד פעמית אלא נמשכת, ניתן לעשות שימוש מושכל בסעיף 8(2) לחוק יחסי ממון...¹³⁰

אולם, מה שהיה ברור לשופט דרורי, לא היה כל כך ברור לבית המשפט במקום אחר. פסק הדין המשמעותי ביותר שנכתב ביחס לחלוקת רכוש בנסיבות של אלימות בין בני הזוג ניתן בידי בית המשפט העליון, במושב השופטים הנדל, מלצר וברק-ארז.¹³¹ במקרה המדובר, הנתבע הורשע בהליך פלילי בנסיון רצח של התובעת, אשתו לשעבר. עקב כך, התובעת דורשת שלא לאפשר חלוקה של זכויותיה הסוציאליות, בהן קרן הפנסיה שלה, עם הנתבע. בפסק הדין דנים השופטים אם מקרים של אלימות חמורה נחשבים לאותן "נסיבות מיוחדות" המתירות שינוי באיזון המשאבים. כפי שכבר הדגשנו, אשמה אינה סיבה לחלוקת רכוש שונה, ואין בחלוקת הרכוש מקום לביטוי ענישה. מתוך כך, השופטים מעלים כמה טענות מפותלות שמטרתן חלוקה לא שוויונית, מבלי לטעון באופן ממשי שהאשם רלוונטי. נתייחס לשלוש טענות מרכזיות בדבריהם.

הטענה הראשונה מפי השופט הנדל, היא שמטרת סעיף 8 לחוק יחסי ממון היא הגעה לשוויון ומתן בסיס כלכלי יציב לצדדים ביוצאם מן הנישואין. מכאן שאלימות איננה נחשבת לנסיבות מיוחדות באופן ישיר. הדרך היחידה להתייחס לאלימות תחת סעיף זה היא להוכיח שאותה אלימות גורמת לפגיעה בכושר ההשתכרות או בפוטנציאל הרווחי של בן הזוג הנפגע. כהנחת עבודה, אומר השופט הנדל, אפשר להניח שכל אלימות בחיי הנישואין מלווה בטראומה שמובילה לפגיעה בחוסר ההשתכרות. מתוך כך, מציע השופט הנדל שנטל ההוכחה יוטל על הצד הפוגע. טענה זו, יש לומר, לא תועיל במקרה בו האלימות לא פגעה באופן ממשי בכושר ההשתכרות והפוגע יכול להוכיח את זה. מכאן, שאלימות לבדה אינה מועילה ואינה מורידה במונחי השימוש בסעיף 8, ורק ביטוי עקיף שלה עשוי להיות רלוונטי.

ברציו, טענה השופטת ברק-ארז, אין נדרשים לסוגיית סעיף 8 לחוק יחסי ממון. הזכויות אינן מגיעות לבעל מסיבה אחרת. השופטת מציעה טענת השתק כנגד הבעל, שאם תכנונו היה יוצא לפועל והוא היה רוצח את אשתו, אין ספק שהוא לא היה יורש את זכויותיה הסוציאליות. מתוך כך, גם משלא הצליח במזימתו לא תגונה לו זכויותיה. בטענה זו אמנם נפטרת השופטת ברק-ארז משימוש בסעיף 8, אלא שטענתה טענה מקומית. היא לא תועיל במקרים של אלימות, אפילו חמורה, כל עוד לא הוכח נסיון רצח. בנוסף, טענה זו הינה טענת הגנה בלבד, בניגוד לטענה שהעלה השופט הנדל. היא לא תועיל בתביעה נגדית של האשה ברכוש הבעל.

הטענה השלישית והמעניינת ביותר מובאת גם היא על ידי השופטת ברק-ארז:

אלימות הפוגעת בזכותו של בן הזוג לשלמות הגוף או אף לחיים לא רק מגבשת אשם בגדרה של מערכת היחסים הזוגית, אלא עולה, במקרים מסוימים, כדי שלילת אנושיותו של בן הזוג, ועל כן שומטת את הבסיס לקיומה של מערכת יחסים בין הצדדים.¹³²

¹³⁰ עמ (י-ם) 638/04, ח' ר' נגד ר' ר' (2005).
¹³¹ עניין פלונתי, ראה הע"ש 127.
¹³² שם, 11.

באוביטר, אמרה השופטת ברק-ארז, אפשר שהפעלת סעיף 8 נכונה במקרה המדובר. אמנם מטרת הסעיף אינה ביצוע ענישה, אך יתכן שכתנאי מקדים להסדר איזון משאבים יש צורך שהצדדים יכירו באנושיותם זה של זה, זאת על מנת שהיחסים ביניהם יהיו יחסי שיתוף. בלתי אפשרי לחיות בשותפות עם אדם אחר מבלי להכיר באנושיותו. כשאחד הצדדים נוהג באלימות, יש בכך משום שלילת אנושיות הצד האחר, וממילא יוצא שמעשי אלימות מעידים על חוסר שותפות מצד בן הזוג האלים, וביטול של הסדר איזון המשאבים כפי שהוא מנוסח בחוק.

השופטת מודעת ומזהירה בדבריה מפני שימוש נרחב בטענתה. ראשית, היא מגבילה את השימוש בטענה כטענת מגן בלבד, משום שאילו תוצג כטענת תביעה עלול להיחפך שימוש בה לענישת התוקף, וזו אינה מטרת החוק, כאמור. בנוסף, היא מבהירה שיש להבחין בין מעשה אלימות חד פעמי, לחיי נישואין רוויים במעשים כאלה. משום שאילו היה מעשה אחד בלבד, לא יהיה זה צודק להתעלם מהיחסים שכן היו קיימים עד אליו, שהוכיחו למעשה שלא הייתה שלילת אנושיות מצד התוקף.

בתמצית, התמונה העולה מפסק הדין היא מורכבת. נראה כי ישנה הסכמה כללית בין השופטים כי אין לאפשר לגבר לזכות בזכויות אשתו לשעבר, שניסה לרצוח. אולם, הבעיה הפסיקתית במתן פס"ד כזה ברורה, והיא שמעיקר הדין מטרת סעיף 8 לחוק יחסי ממון בין בני זוג אינה הענשת בן זוג יחיד, ואפילו הוא אלים. פסק הדין שנוצר עקב כך מתפתל בין טענות שונות שמתחמקות מלגעת בשורש הדברים. כסיכום, אפשר לומר בזהירות, שמעשה אלימות חד פעמי אינו עולה לבן הזוג בנכסים, ואלימות חוזרת ונשנית בחיי הנישואין מצדיקה חלוקת רכוש שונה.

4.6 החוק הישראלי - סיכום

ברמת שיתוף הנכסים, התנהגות חריגה או שלילת מצד אחד מבני הזוג אינה מוכיחה חוסר שיתוף, ספציפי או כללי, למפרע, אך היא יכולה להעיד על העדר שיתוף מרגע גילוי ההתנהגות לצד השני. הווי אומר, בגידה למשל, אינה יכולה להוות ראיה לכך שנכס לא היה נכס משותף, אך מיום שהתגלתה הבגידה לבן הזוג השני, אפשר שהנכסים הנצברים אינם משותפים עוד ולא יתחלקו באיזון משאבים.

באשר לסעיף 8 לחוק יחסי ממון, בפסיקה פותחו אותן נסיבות מיוחדות המאפשרות חלוקה לא שוויונית, והודגש, חזור ושנו, כי אין מטרת סעיף זה הענשה של בן זוג עקב התנהגותו. לשיקולי אשמה אין מקום כלל בחלוקת הנכסים, שעניינה פירוק שיתוף בנכסים באופן מנותק מן הרקע לגירו +שין. הנסיבות בהן כן משנים מן החלוקה השוויונית, הן נסיבות בהן הצדק הכלכלי בין בני הזוג נפגם, עקב שימוש לא הוגן בכספים על ידי צד אחד ושלא בהסכמת הצד השני. בנוסף, כשקיימת פגיעה ביכולת אחד מבני הזוג להשתכר בכבוד בעתיד, דואג לו בית המשפט ומעניק לו זכויות יתר בחלוקת הרכוש.

במקרים שונים מתנסח בית המשפט ברטוריקה של ענישה, כגון בפסקי דין בהם מפצים בן זוג על כך שהצד השני בזבז כספים משותפים למטרות פסולות, או בפסקי דין הדנים בחלוקת רכוש כשבן זוג התנהג באלימות, אך כמעט ולעולם חושש בית המשפט מלהשתמש בפועל ובגלוי בחלוקת הרכוש כאמצעי ענישה. השורה התחתונה היא, שאפילו במקרים בו הצדק הטבעי דורש ענישה, לא יכול בית המשפט לספק אותה באמצעים הנתונים לו. עקב כך, ברבות הפעמים מוצאים השופטים אמתלות ודרכים שונות להחשיב את המעשים הפסולים כגורמים לחוסר שוויון כלכלי הדורש התערבות.

פתחנו את דברינו בשאלה- האם עילת הגירושין מהווה סיבה לחלוקת הזכויות של בני הזוג באופן אחר? מטרתנו הייתה לרדת לעומקם ולפריטיהם של הסדרי הממון בגירושין אותם מציעים שתי שיטות המשפט הנהוגות במדינת ישראל, המשפט העברי והדין הישראלי. מתוך הבירור העקרוני במטרות הסדרי הממון, בחנו מקרים בהם הם לא בוצעו כדין המקורי.

במשפט העברי, עיינו בדינים שונים שבהם האישה מפסידה חלקים שונים מכתובתה, והגבר מתחייב יתר על התחייבותו בה. דינים אלו אינם חריגים באופן מיוחד, והתמונה העולה מהם ברורה. האשם בפירוק הנישואין הוא גורם מרכזי בחיוב הכתובה. כך למשל, אישה עוברת על דת, שעל פי הגדרת בתי הדין היא אישה שהחיים לצידה נעשו בלתי אפשריים, מאבדת את כל תנאי כתובתה, ואף לא מפוצה על בלאי נכסיה בידי הבעל. כך גם לגבי אישה בוגדת, שעקב בגידתה אסרה עצמה על בעלה ולמעשה הביאה לקץ הנישואין. אישה שלא גילתה לבעלה פרטים מהותיים אודותיה ערב הנישואין, מוענשת על כך באיבוד כתובתה. בני זוג שאינם מוכנים לקיים את חובות הנישואין זה כלפי זה (ובאופן עיקרי, חיי אישות) מוענשים על כך באופן כספי, ובעל עלול להתחייב בסכום נוסף כאשר בתי הדין משיתים עליו תשלומי פיצויים עקב חוסר הסכמה להתגרש מצד אשתו, ולעיתים עקב עגמת נפש שגרם לה.

ניתן לומר בבטחון כי הדין התורני מכיר בשינויים בהסדרי הממון בגירושין עקב עילותיהם, בהן התנהגויות שונות של בני הזוג, שביניהן בולטות במיוחד אלה המונעות אפשרות של חיי אישות. שיקולי אשמה הם רלוונטיים בעליל בפסיקת המשפט העברי, ומהווים גורם מכריע בהחלטה בהסדר הממון. המשפט העברי איננו רואה את חיוב הכתובה כהסכם ממון, אלא כתקנה שלה מטרות שונות, והמרכזית שבהן ביטול האפשרות לגירושין קלים. עיקר הכתובה ותנאיה אינם נחשבים כרכוש האישה לכל דבר, ומן הבחינה המשפטית קל יהיה לשנות את מעמדם. מתוך כך, לעיתים כשבטל טעם התקנה, בטלה היא בעצמה. מסיבות שונות יכולה מטרת הכתובה להיחפז לא רלוונטית, ובמקרים אחרים יכולה לשמש הפסדת הכתובה אמצעי ענישה ואף מנוף לחץ, דבר שכמעט לא יעלה על הדעת כשמדובר בממון שנמצא בבעלות מוחלטת של פרט מסוים.

המצב שונה בתכלית בחוק הישראלי. החוק איננו מייחס לטיעוני אשמה ולעילת הגירושין משקל, בבואו לעסוק בחלוקת הרכוש. תפיסת החוק את החלוקה היא ככל פירוק שותפות. השאלה המנחה את החוק היא שאלת הבעלות. כך, היחסים האישיים שבין בני הזוג אינם רלוונטיים בעיני החוק, ובוודאי שאינם מהווים עילה לאיבוד נכסים. הם עלולים להעשות רלוונטים רק בשני מצבים, למעשה. המצב הראשון מתקיים כאשר היחסים האישיים שבין בני הזוג משפיעים על היחסים הממוניים ביניהם. כך למשל, יתכן שנכס שכן זוג רוכש לאחר שגילה על בגידת הצד השני לא יחולק בין הצדדים. המצב השני הוא מצב בו בבוא הגירושין ניתן להצביע על אי שוויון כלכלי בין הצדדים, בין אם משום שכן זוג אחד בזבז כספים שלא ברצון הצד השני, ובין אם נפגע כושר השתכרותו של בן זוג אחד, והוא יוצא מן הנישואין במעמד פחות מבן זוגו.

בפסיקה ברור כי אין בית המשפט רואה עצמו כמכריע בשאלות מוסריות וביחסים בין בני הזוג. מטרת בית המשפט אחת היא- העמדת נכס בחזקת בעליו. לשם כך חותרים השופטים להבנת היחסים הכלכליים בין בני הזוג, ולבירור כוונותיהם בניהול הנכסים. הם מתרחקים מאוד, לעומת זאת, משיקולי אשמה ומחריגה מסמכותם כפי שהגדיר אותה החוק.

חקיקה:

חוק יחסי ממון בין בני זוג (תשל"ג-1973)
חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953

פסיקה:

בתי המשפט:

בג"ץ 4602/13, פלונית נגד בית הדין הרבני האזורי בחיפה (2018).
בג"ץ 1000/92, חוה בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול (1994).
ע"א 300/64, אורי, מלכה ואריה ברגר נגד מנהל מס העזבון (1964).
ע"א 384/88, א' זיסרמן נגד ד' זיסרמן (1989), פ"ד מג 207.
רע"א 8791/00, אניטה שלם נגד טווינקו בע"מ (2001).
בג"ץ 8928/06, פלונית נגד בית הדין הגדול לערעורים בירושלים (2008), 271.
ע"א 595/69, אפטה נגד אפטה (1971), פ"מ כה(1).
ע"א 1915/91, יעקובי נגד יעקובי (1995) פ"ד מט(3) 529.
רע"א 8672/00, אבו רומי נגד אבו רומי (2002), פ"ד נו(6), 183.
בע"מ 1398/11, אלמונית נגד אלמוני (2012).
בע"מ 10734/06, פלוני נגד פלונית (2007).
ע"א 7687/04 ששון נגד ששון, פ"ד נט(5).
עמ (ח"י) 363/06, פלונית נגד פלוני (2007).
תמש (י-ם) 11849-07-10 ט' א' נגד מ' א' (2011).
בג"ץ 3995/00, פלונית נגד בית הדין הגדול לערעורים בירושלים (2002), פ"ד נו(6) 888.
עמ"ש (ת"א) 13313-12-11, נ' א' ע' ר' נגד א' ע' (2014).
ע"א 264/77 דרור נגד דרור (1978), פ"ד לב(1) 829.
ע"א 819/94 לוי נגד לוי (1996), פ"ד נ(1) 300.
בג"ץ 1135/02, וזגאל נגד בית הדין הרבני הגדול בירושלים (2002), פ"ד נו(6) 14.
ע"מ (חיפה) 740/08, פלוני נ' פלונית (2008).
תמש (י-ם) 20964/02, פלונית נגד אלמוני (2009).
תמש (בי"ש) 1066/06, נ' ש' נגד ל' ש' (2011).
תמ"ש (כ"ס) 1940/01, פלונית נגד פלוני (2002).
תמ"ש (ת"א) 23025-06-10, נגד א' (2012).
תמ"ש (ת"א) 43611/98, ו' כ' נגד ג' כ' (2002).
תמ"ש (י-ם) 26473/97, פלוני נגד אלמונית (2004).
עמ"ש (ת"א) 1229/07, ב' נגד א' ב' (2010).
בע"מ 7272/10, פלונית נגד פלוני (2013).
תמש (ח"י) 61372-12-13, מ' י' כ' נגד ר' כ' (2017).
בג"ץ 2533/11, פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול (2011).
עמ (י-ם) 638/04, ח' ר' נגד ר' ר' (2005).

בתי הדין הרבניים:

פד"ר תיק 174 (תשט"ו) (פד"ר, כרך א עמוד 333).
פד"ר תיק 5366 (תשכ"ט) (פד"ר, כרך ח עמוד 344).
פד"ר תיק 1-21-2897 (תשס"ט) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד קפז).
פד"ר תיק 1073676/1 (תשע"ז).
פד"ר תיק 1-64-1655 (תשס"ט).
פד"ר תיק ערעור 149 (תשל"א) (פד"ר כרך ח עמוד 356).
פד"ר תיק 5366 (תשכ"ט) (פד"ר כרך ח עמוד 348).
פד"ר תיק ערעור 192 (תשל"א) (משפטי שאול סימן יח).
פד"ר תיק 1-22-9918 (תשס"ג) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד לז).
פד"ר תיק 1-24-1687 (תשס"ז).
פד"ר תיק 5-842067 (תשע"ז).
פד"ר תיק 1-21-5904 (תש"ס).
פד"ר 1-22-1510 (תשס"ד) (מתוך המאגר המקוון, פס"ד מג).
פד"ר תיק 1/64/705 (קובץ ורהפטיג, כרך א עמוד קכב).
פד"ר תיק 1/45/707 (קובץ ורהפטיג, כרך א עמוד קסח).
פד"ר תיק 1/68/705 (קובץ ורהפטיג, כרך א עמוד קכח).
פד"ר תיק 1/6/705 (קובץ ורהפטיג, כרך א עמוד עח).

ספרות:

יאיר שיבר, "כתובה וחוק יחסי ממון - שני קווים מקבילים שלא יפגשו?".
אבישלום וסטרייך, "הזכות לגירושין - גירושין ללא אשם במסורת היהודית", הוצאת המכון הישראלי
לדמוקרטיה, 2014.
יהושע ויסמן, דיני קניין: בעלות ושיתוף (1997)
שחר ליפשיץ, השיתוף הזוגי (2016)
אריאל רוזן-צבי, יחסי ממון בין בני זוג (1982)
גד טדסקי, "איזון משאבים בין בני זוג", הפרקליט כרך ל' (1976)
ש' שוחט "הלכת השיתוף - מחלוקה שווה לשוויוניות בחלוקה", ספר שמגר ג 731 (2003)

מקורות ראשוניים:

משנה, מסכת כתובות, א, ב, ו, ה, ה-ז; ו, א, ז, ו-ז; יא, א,
משנה, מסכת סוטה, ד, ב,
תוספתא, מסכת יבמות, י, ז
תוספתא, מסכת כתובות (ליברמן), ה, ז
תוספתא, מסכת כריתות, א, ב
תלמוד בבלי, מסכת כתובות, כה, א; לט, ב; נו, א-ב; עב, א; סב, א-סד, א; קא, א-ב
תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, פט, א
תלמוד בבלי, מסכת סוטה, ו, א; כה, א
תלמוד בבלי, מסכת יבמות, כד, ב-כה, א; סא, א-ב; פה, א-ב; פט, א
תלמוד ירושלמי, מסכת כתובות, ז, ו
רש"י, מסכת סוטה, כד, א
רש"י, תלמוד בבלי, מסכת כתובות, כה, א; סג, ב; עב, א; קא, א
חידושי הרמב"ן, מסכת יבמות, כד, ב
ספר הזכות (לרמב"ן), מסכת כתובות, עט, ב
חידושי הרשב"א, מסכת כתובות, עב, א
חידושי הריטב"א מסכת כתובות, עב, א; קא, א
חידושי הר"ן מסכת כתובות, עב, א
תוספות מסכת כתובות, סג, ב; עב, א
תוספות, מסכת יבמות, כד, ב
בית הבחירה למאירי, מסכת כתובות, קא, א
השגות הראב"ד על הרי"ף, מסכת כתובות, נט, ב (מדפי הרי"ף)
חידושי הרי"ף, מסכת כתובות, כז, א, נט, ב
חידושי הרא"ה, מסכת כתובות, קא, א.
רא"ש, מסכת כתובות, ה, לב; ה, לד
הגהות מרדכי, מסכת כתובות, קפו; רצ
שו"ת הרשב"א, א, תקעא
שו"ת הרא"ש, לב, יז
רמב"ם, הלכות אישות, ב, ד; טו, ז; יד; כד
הגהות מימוניות, הלכות אישות, יד, ח
מגיד משנה, הלכות אישות, כד, יד.
משנה למלך, הלכות סוטה, ב, א
שולחן ערוך, אבן העזר, טו; סו, א; סט, ב-ג; עז, ב-ג; פה, ב-ז; קטו; קטז, א; קיז
טור, אבן העזר, עז; קטז
בית יוסף, אבן העזר, סימן עז
חלקת מחוקק, אבן העזר, יא, ג; קטו, ז; קטו, יח
בית שמואל, אבן העזר, יא, ד; קטו, יז-יח
בית חדש, אבן העזר, עז
שו"ת חלקת יעקב, א, קמח
שמן רוקח, מהדורה ג, ט
משפטי עוזיאל, אבן העזר, ה, צו